

KULTÚRA SLOVA

*Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
jazykovedného ústavu
Eudovíta Štúra
SAV*

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíkova, Valéria Be-
táková, Gejza Horák, Ján Ho-
recký, Ján Kačala, Ivan Masár,
Ján Matejčík, Ján Oravec, Kon-
štantín Palkovič, Jozef Ružička,
Ján Sabol, Elena Smiešková,
Milan Urbančok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepкова 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 9 — ČÍSLO 8

OBSAH

BAGIN, A.: Alexander Matuška (1910—1975)	257
Z myšlienok Alexandra Matuš- ku o jazyku	258
MLACEK, J.: O jazyku diel Ale- xandra Matušku	260
MARSINOVÁ, M.: Adjektíva a adverbiá typu benkovský, (po) benkovsky u Alexandra Matušku	264
MISTRÍK, J.: Paralely medzi populárnym a vedeckým tex- tom	269
KRÁĽ, Á.: Ešte raz o zdvoje- ných spoluhláskach	272

Rozličnosti

Zádverie a závetrie. J. Ružič- ka	278
--	-----

Správy a posudky

Beseda s Ladislavom Chudíkom o jazykovej kultúre. M. Fil- kusová	279
Neprimeraný prístup ku kultú- re jazyka. Š. Michalus . . .	280

Spytovali ste sa

Komárňanci — Komárňania. J. Kačala	282
Slovo <i>rola</i> a <i>rola</i> . K. Palko- vič	284
Úchylka a odchýlka. E. Ríso- vá	285
Dopravár. M. Považaj . . .	286
Mikrobálny, alebo mikrobiálny? E. Rísová	286

Napísali ste nám

Thurzo a Turzo. J. V. Ormis .	287
-------------------------------	-----

Alexander Matuška

(1910—1975)

Slovo a jazyk patrili k hodnotám, na které sa trvale sústreďovala pozornosť národného umelca Alexandra Matušku. Tvoria spodný prúd celého Matuškovho uvažovania o literatúre a živote, no na niektorých miestach vyrazili na povrch — v knihách Vajanský prozaik, Štúrovci, Človek v slove a v posledných monografiách (Čapek, Jašík, Hronský).

V čase mladistvých zápasov proti národným autoritám usvedčil Vajanského z netvorivosti práve dôkladnou štylistickou analýzou jeho próz. Matuškovce rozborý odhaľujú protirečenia medzi slovom a skutočnosťou, ktorú slovo pomenúva, a zistenia o umelosti autorovho slovníka a skladby vedú ho k presvedčeniu o nepravdivosti a vykonštruovanosti prozaického sveta S. H. Vajanského. Dlhý tradovaný mýtus tu Matuška rozbil v podstate jazykovými zbraňami. Na druhej strane vedel uznať Vajanského veľkosť v oblastiach, kde spočíva ťažisko jeho skutočného prínosu pre slovenskú kultúru — v kritike a publicistike.

Matuškovca esej o štúrovcach čitateľom pripomenula, že uzákonenie spisovnej slovenčiny, ktoré sa neraz chápalo len ako filologický počin, bolo v skutočnosti závažným kultúrotvorným krokom štúrovského pokolenia. Nový spisovný jazyk sa stal symbolom jeho demokratizačných úsilií. Utvoril predpoklady na zosvetštenie národnej kultúry, zblíženie inteligencie s ľudom a rozvoj literárnej tvorby v novom duchu a s novými myšlienkami. Celá kniha je prestúpená presvedčením o jednote jazyka a národného bytia: „Volalo sa to slovenčina, vyzeralo to filologicky a literárne, ale celou svojou podstatou to mierilo k činom, do života, k jeho zlepšeniu, k životo-vede, ako sami hovorili; malo to vý-

sledky literárne a kultúrne, politické a sociálne, národné a mravné.“ Osnovou štúrovského pohybu v Matuškovom chápaní je „premena slova na čin“. No zároveň — dodajme v matuškovskom duchu — práve toto „slovo na čase“ pomohlo zväziť skutočnú hodnotu činu, osvetliť jeho zmysel a zmerať zisky a straty štúrovských úsilí.

Kniha *Človek v slove* svedčí svojím názvom a najmä obsahom o tom, že Alexander Matuška videl v slove možnosť vlastného sebauskutočnenia, pretrvovania v čase i služby našej socialistickej spoločnosti a jej kultúre. Zvlášť naliehavo si to uvedomujeme po jeho predčasnom odchode. Na stránkach knihy sa zamýšľa nad silou a slabosťou slova, nad jeho mravnou úlohou v živote spoločnosti, znepokojuje ho „pohotovosť“, ale „prázdne“ a „zodraté“ jazykové obeživo. Vo dvoch poznámkach bráni ustálenosť spisovného úzu (*Reforma pravopisu; Pusto tebe, slovenčina*). Spoločným menovateľom jeho úvah je tvorivé narábanie s jazykovými prostriedkami. Matušкова vlastná práca sa nesie trvale v znamení sviežeho využívania možnosti slovenčiny a jazykového novátorstva. Dosť dôkazov o tom poskytli doterajšie analýzy [F. Miko, J. Mlacek a i.]. Ukázali, že Matuškovy myšlienkové výboje sú vždy podložené tvorivou iniciatívou v oblasti slovníka, skladby aj v aktualizácii jazykového výrazu. Táto vlastnosť napokon súvisí s požiadavkami, ktoré ako kritik kladie na prácu spisovateľa. Najvyššie oceňuje autorov, ktorí vedeli objaviť skryté možnosti jazyka a začreli hlboko do nových zdrojov reči. Skutočný spisovateľ je pre Matušku vždy aj jazykovým tvorcom so zmyslom pre nevidené a nepočuté. Taký bol Karel Čapek, Rudolf Jašík a Jozef Ciger-Hronský. Taký bol aj Alexander Matuška.

ALBÍN BAGIN

Z myšlienok Alexandra Matušku o jazyku

Niekedy sa tvrdí, že hlavným znakom národa je jazyk, lebo existujú rozličné národy, a jednako hovoria jedným jazykom, ako sú zasa druhé, ktoré hovoria viacerými (Švajčiari). Toto hľadisko sa podopiera či odôvodňuje poukazom na to, že spojivom jednotlivcov v onom vyššom celku, ktorý sa volá národ, je spoločný program kultúry. Inde to môže byť pravda, na našu, slovenskú situáciu v minulosti však platí skôr hľadisko jazykové, ba priam stotožnenie národa a jazyka. Tak, že národ a jazyk jedno sú — tak to aspoň chápali naši otrokári, ktorí nás chceli vyradiť z povrchu zeme tým, že nám brali reč a natískali nám svoju; a pretože sme museli vzdorovať tejto najradikálnejšej a najsurejšej forme národného útlatku,

vypracovalo sa pomaly aj v nás samých vedomie, že keď si udržíme jazyk, vyhráme. Vyhrali sme, s tým doplatkom, že kultúra, ktorú sme vytvorili, je do veľkej miery filologická, buditeľská; a ešte s tým, že byť dobrým Slovákom, to nikdy u nás neznamenal viac ako hlásiť sa za Slováka a vedieť dobre po slovensky. Obsah, celý obsah slovenskosti sa takto sevrkol na úsilie udržať si, čo bolo naše.

Keď bola v minulosti slovenčina (a s ňou národ) ohrozovaná, merala sa výška národného povedomia prítulnosťou k nej; dnes, keď je jej existencia zaručená a keď je v značnej miere kodifikovaná, treba vari merať výšku a akosť onoho povedomia jej znalosťou. Lenže bilancia jej znalosti nie je závideniahodná a slová M. M. Hodžu, že „Slovák odjakživa v každej reči bol pričinlivý, a o vlastnú nedbal“, vzťahujú sa skôr na našu dnešnú neznalosť dnešnej reči ako na niekdajšiu neprítulnosť Slovákov k niekdajšej slovenčine. Skutočne: kto a čo ohrozuje dnešnú slovenčinu? Objektívne nik a nič, ale my sami, len naše nedbajstvo; ohrozuje ju dnes sami viac, než nám ju kto ohrozoval v minulosti.

Slovenský jazyk sa znova stáva niečím, čo možno beztrestne hanobiť. Keď sa vedomie, že tento jazyk je *vogelfrei*, rozšíri a práve z kruhov, ktoré by tu mali byť vzorom, môžeme začínať znova. Začíname síce vždy znova, o tento tragický svojráz niet u nás núdze; bohato nám tu pomohli otrokári — azda by sme sa však aspoň sami nemali pričiňovať o stále nové začínanie vždy a všade.

(*Slovenčina moja, krásne ty zvuky máš*. Pripomienky a podľžnosti. Bratislava, Smena 1971, s. 20—21.)

* * *

Vyrezáť národu jazyk — o to šlo otrokárom na prvom mieste, to bol ich sen, to bola fantastika, na ktorú sa podujali vo vidine svojej Veľkej Ríše. V centre pozornosti a záujmu Matice boli preto, pochopiteľne, jazyk a literatúra. V mene odsviňovania ustavične zasviňovaného jazyka sa nepochybne porobilo veľa chýb, v mene čistoty, rýdzosti a neporušenosti sa hodne archaizovalo a purizovalo, cnostnilo a mravnilo, je to však práve zásluha Matice slovenskej a ľudí okolo nej, že sa štúrovcami vytvorený jazyk natoľko ustálil a napriek všetkému rozvinul, že sa ním dalo hovoriť a mnohé aj povedať, že sa ním dalo dohovoriť s vecami a spolu s ich zmyslom, a hlavne: utvrďovať sa v sebaexistencii a seba povedomí — čosi, z čoho bolo i jeho vlastníkom i jeho defraudantom jasné, že je to nástroj dobrý a ústrojný. (A poctivý, ešte aj dnes; možno je to ilúzia, ale občas sa zdá, že brzdivé momenty slovenčiny uškodili, a boli jej zároveň na úžitok: v sotvaktorom jazyku tak hneď vidno faloš, mam a klam ako v našom; kto tára — v bežnej reči, vyhláseniach, prejavoch, článkoch — ten sa okamžite sám odhaľuje. Kto zle prekladá, takisto. České preklady, aj vecne nesprávne, sú hladké a hladko sa čítajú; keď klame slovenský prekladateľ, škripe to aj vo výraze — jazyk nepustí.)

(*Storočná Matica slovenská*. Pripomienky a podľžnosti. Bratislava, Smena 1971, s. 37.)

O jazyku diel Alexandra Matušku

JOZEF MLACEK

Kritické dielo Alexandra Matušku takmer od samého začiatku upútavalo čitateľov nielen závažnosťou svojej výpovede, ale aj svojou jazykovou stránkou. Ako o nijakom inom kritickom diele u nás existovali už za autorovho života osobitné štúdie o jeho štýle (Miko, 1970) i o niektorých jednotlivých znakoch jeho jazyka (Mlacek, 1965, 1966), ako z nijakého iného kritického diela čerpali sa príklady z Matuškovho jazyka pri výskume najrozličnejších tvaroslovných, lexikálnych, syntaktických aj štylistických javov. Špecifiku Matuškovho jazyka videla teda naša jazykoveda už dávnejšie. Cieľom tohto príspevku nemôže byť ucelený pohľad na všetky zložky jazyka Matuškových diel. Ten by si spolu so štylistickou analýzou vyžadoval rozsiahlejšiu prácu. V tomto článku chceme upozorniť aspoň na niektoré typické vlastnosti Matuškovho jazyka a na ich vzájomné súvislosti vo výstavbe Matuškovho textu.

Aby sme mohli posúdiť platnosť jednotlivých jazykových prostriedkov v Matuškovom texte, treba vyjsť zo zistení o jeho štýle. Jadrom práce A. Matušku sú kritiky, rozbory, polemiky a najmä eseje. Ak tu ako jeden z typických útvarov spomíname esej, zároveň musíme v zmysle teórie rozlišujúcej esej ako útvár a ako esejistický štýl (Mistrík, 1974) konštatovať, že k esejistike má blízko väčšia časť Matuškovho diela. Potom treba pripomenúť, ktorými jazykovými prostriedkami sa vyznačuje esejistický štýl všeobecne a Matušкова esej osobitne.

J. Mistrík uvádza medzi charakteristickými jazykovými prostriedkami esejistického štýlu nominálnosť a epitetonickosť v slovníku, veľkú variabilitu vety vo všetkých jej dimenziách (jej dĺžka, modálnosť, slovosled atď.), bohatstvo parentéz, elíps, osamostatnených a vytýčených vetných členov, ako aj iných expresívnych syntaktických konštrukcií (ibid., s. 324—330). F. Miko spomedzi jazykových prostriedkov Matuškovkej eseje vyzdvihuje také fakty, ako sú jeho „galicizmy a galicistnosť“ (ibid., 55), opakovacie figúry (51), „zeugmatická kumulácia zámen, spojok, predložiek, častíc“ (49), neologizmy a „neogramatizmy“ (s. 34). Vieme už teda, aké konkrétne jazykové prostriedky alebo aspoň prostriedky akého druhu možno pokladať za príznačné pre A. Matušku. V nasledujúcich poznámkach si niektoré z nich (prípadne aj daktoré ďalšie) všimneme trochu podrobnejšie.

Začneme charakteristikou Matuškovho slovníka, teda tej zložky jeho textu, ktorá na seba upozorňuje aj pri celkom zbežnom čítaní. J. Mis-

trík všeobecne o slovníku esejistických textov hovorí, že sa tu „namiesto slov z bežnej dorozumievacej reči používajú vzácne a nezvyčajné slová, čím sa výskyt bežných slov zmenšuje“ (ibid., s. 327). Ak k tomu pridáme Mikovo konštatovanie, že A. Matuška „prejavuje sklon ísť k hraniciam danej (t. j. hociktorej z typických — J. M.) výrazovej možnosti a exploatovať ju do krajnosti, zistiť, ako ďaleko sa dá ísť v jazyku v tom alebo onom smere“ (ibid., s. 51), potom sa ako celkom logické javí, že Matuška v úsilí o variantnosť svojho výrazu vyhýba sa nielen bežným slovám, ale niekedy aj hocijakým známym slovám z jazyka a uprednostňuje nezvyčajné slová. Výsledkom úsilia v prvom smere je uplatnenie nezvyčajných, zriedkavých slov, výsledkom druhej tendencie sú jeho neologizmy. Autor akoby tu absolutizoval svoje úsilie o variabilnosť výrazu.

Matuškove neologizmy sú pozoruhodné z viacerých hľadísk. Predovšetkým azda pri všetkých jeho nových slovách ide o motivované slová. Jeho sklon vyjadrovať sa po novom, hľadať nové pomenúvacie prostriedky nie je teda prejavom nejakej neskororomantickej snahy dávať starým veciam nové mená, ale znakom jemného analytického postoja filológa k slovám, k ich možnostiam aj k ich ohraničeniam. Matuška tieto ohraničenia často rúca; zriedkavejšie také, ktoré vyplývajú zo systémového zaradenia istého jazykového prostriedku, častejšie také, ktoré sa vypestovali v úze a bez zreteľnejšieho opodstatnenia prerastali do normy. Časté sú jeho absolútne neologizmy, ako napr. *plece-riplecisti*, *liturguje*, *zostrýkovenie*, *ustabyuje sa*, *načimovanie*, v ktorých nejde o realizáciu nejakých potenciálnych predpokladov, ale o celkom novo tvorené slová. Nachádzame tu však aj novotvary, ktoré autor utvoril zreteľne na pozadí istého konkrétneho prostriedku. Také je napr. druhé slovo v jeho slovnom spojení *ušlachteľ a ušlachteľcky*, také je na pozadí slova *málokto* slovo *menejktv*. Osobitným prípadom sú aj jeho nové zložené slová, ktoré často vystupujú namiesto prirovnávacieho slovného spojenia: *slonokožný*, *morskohadné (romány)* atď. Pravda, v istých prípadoch sú jeho novotvary predovšetkým prostriedkom na slovnú hru: *nepláznuť jazykom*, *zaemilboleslavil*, *naša literatúra sa litfondne zoštipendijnila* a pod. Viaceré z týchto nemnohých príkladov zreteľne potvrdzujú, že A. Matuška si vedel veľmi pohotovo a takmer neohraničene utvoriť podstatné meno, sloveso alebo príslovku možno povedať z hocijakého ohybného alebo i neohybného slova. Je však príznačné, že veľká väčšina jeho neologizmov nesie pečať individuálnej neopakovateľnosti a pri každom ďalšom uplatnení by vyznievala citátovo alebo epigónsky. Sám Matuška opakuje svoje neologizmy len celkom výnimočne.

Pravda, ani Matuškov slovník — hocijako osobitný — sa nemôže skladať iba z neologizmov a zo slov nezvyčajných alebo zriedkavých.

Aj bežným slovám vie však Matuška dať osobitný význam. Dosahuje to jednak aktualizovaním bežného významu slova, jednak špecifickým zapojením slova do kontextu. Rozličné typy opakovacích figúr patria medzi prostriedky, ktorými sa dosahuje špecifický lyrický pátos, ktorý — ako hovorí F. Miko — „cítíme v každom Matuškovom texte a ktorý je poznávacím znamením jeho štýlu“ (ibid., s. 40). Namiesto výpočtu príkladov uvedieme aspoň dnes už všeobecne známy Matuškov výrok s takouto výstavbou: *Literatúra nie je ani fráterstvo, ani frézárstvo, ani frizérstvo*.

Okrem lexikálnych a sémantických neologizmov sú pre Matuškov slovník príznačné aj niektoré ďalšie typy slov a výrazov. Cudzie slová, okrídlené výrazy, všetky druhy frazeologických jednotiek a ich parafráz, citáty, to všetko sú prostriedky, ktoré sa svojou frekvenciou i svojím funkčným uplatnením zaraďujú medzi charakteristické znaky Matuškovho textu. Každý z nich by si zaslúžil osobitnú pozornosť, to však prekračuje zacielenie tohto príspevku.

Pri charakterizovaní Matuškovkej syntaxe možno vyjsť z konkrétneho textu. Prvá kapitola knihy o Hronskom sa začína touto vetou: *Ak pokladáme, ako sa niekedy — a len trochu paradoxne — robí, za koniec 19. storočia rok 1914, rok výbuchu prvej svetovej vojny, ak sa teda 20. storočie začína po prvej svetovej vojne, potom — cele paradoxne — završuje v 19. storočí svoje dielo len básnik, ktorý je najviacej človekom 20. storočia: Ivan Krasko*. Aká je jej syntaktická stavba? Okrem konštatovania, že je to zložené súvetie, zisťujeme výraznú rozbitosť celej konštrukcie. Dve parentézy prerušujú základné pásmo, prvú z nich prerušuje ďalšia, tretia vložka. Okrem toho sú tu dve apozície. Ak sa prikloníme k známej Mikovej téze, že práve miera výrazu najzreteľnejšie posúva výstavbu textu k vyjadreniu estetickéj informácie, potom môžeme práve na pozadí takýchto konštrukcií hovoriť o estetizujúcich zámeroch autora. Nejde však o vysokú mieru hocijakých syntaktických prostriedkov. Keď F. Miko hovorí o galicistnosti Matuškovho textu, má na mysli najmä jeho parentetickosť. V našej osobitnej štúdii o jazykových vlastnostiach Matuškovkej parentézy (Mlacek, 1966) sa konštatovali špecifické postupy A. Matušku pri uplatnení parentézy. Ako príznačné sme uviedli najmä tieto črty Matuškovkej parentézy: časté spojenie dvoch parentéz pri sebe (druhá vložka dopĺňa alebo komentuje prvú), postavenie parentetického zvratu na začiatku alebo na konci výpovede, modálna odlišnosť vložky od základného pásma (vložka máva často zvoláciu platnosť — ibid., s. 217).

Medzi veľmi špecifické Matuškovce syntaktické prostriedky nepochybne patrí viacnásobnosť vetných členov. Nejde iba o absolútny výskyt (vysokú frekvenciu) tohto javu. Ešte viac nás už dávnejšie zaujala jeho variabilita (Mlacek, 1965). Zistili sme, že Matuška svojsky vy-

užíva nielen kvalitatívnu stránku priradovacích vzťahov medzi zložkami viacnásobných vetných členov (výskyt všetkých druhov priradovania a kombinácie dvoch, resp. i troch druhov priradovania v rámci jedného viacnásobného vetného člena), ale že špecificky narába aj s rozsahom priradovacích spojení a s ich formálnym vyjadrovaním. Môžeme tu veľmi často zistiť nielen bežné dvojzložkové a trojzložkové viacnásobné vetné členy, ale i takú viacnásobnosť, ktorú utvára väčší rad výrazov (pritom je to z významového hľadiska len zriedka obyčajná enumerácia). Ak bežný úzus pozná v podstate len dve formy spájania zložiek viacnásobného vetného člena — kombinovaný asyndeticko-syndetický (bezspojkové spojenie so spojivým pripojením posledného výrazu) a čistý syndetický (spojka sa opakuje pred každou zložkou viacnásobného člena; toto je však príznakový spôsob) —, Matuška pozná a uplatňuje celý register kombinácií spojivového a bezspojivového spojenia (spájanie do dvojíc, do trojíc a ich pestré kombinácie). Ak sme v citáte z Mikovej štúdie čítali, že A. Matuška chce využívať zvolené výrazové možnosti do krajnosti, pri viacnásobných vetných členoch by sme mohli priam matematicky zistiť, že tu autor naozaj uplatnil všetky možnosti, ktoré mu kombinatorika javu dovolila.

Obidva spomínané javy, parentézu i viacnásobnosť, sme pri opise Matuškovskej syntaxe neuvádzali náhodne. V obidvoch prípadoch možno totiž vidieť prejav v podstate rovnakej tendencie: členiť syntakticky, a tým aj rytmicky každý text. Ďalšie prejavy tej istej tendencie možno zistiť v Matuškovom uplatňovaní všetkých druhov príznakového spájania vetných členov, od jednoduchého zdôraznenia pomocou inverzie cez voľne pripojené a osamostatnené vetné členy až k vytýčeným vetným členom. Sémantika týchto kategórií dávala totiž autorovi možnosť určiť váhu každého slova vo výpovedi celkom presne. Tým sa stáva jeho veta i celý text plastickejší, zreteľne sa v nej i v ňom odstupňuje význam jednotlivých výrazov.

Uvedené syntaktické prostriedky sa v Matuškových textoch vyskytujú nielen jednotlivo, izolovane, ale častejšie práve vo vzájomnej spätosti a súčinnosti. Uvedieme len jeden príklad takejto výstavby textu: *Technika v najužšom slova zmysle, analýza, kompozícia — to všetko vždy bolo viac na strane európskeho kontinentu, a najmä Francúzska; ale koncepcia, ale naliehavosť videnia, ale schopnosť doviestť románový príbeh k vyzneniu v mravnom zmysle — to vždy bola výsada anglická.* Tento celok je hádam až predimenzovaný príznakovými javmi. Má celkovú výstavbu aktualizovanej vetnej periódy, v prvej i druhej časti je vytýčený vetný člen, a to viacnásobný, v druhej časti sa opakuje spájací prostriedok. Práve o takýchto konštrukciách platí konštatovanie, že mnohé Matuškovce formulácie sú výrazom nespútanej slovej hry, výrazom artistnosti jeho štýlu (Miko, *ibid.*).

Matuškov jazyk je často individuálny, neopakovateľný, aj tak však prináša podnety pre nové využívanie jednotlivých jazykových prostriedkov i celého jazyka. Má istotne i niektoré problematické alebo i slabšie miesta (najmä v Pre a proti, kde sú jeho prvé eseje a polemiky: *makať*, *nemakateľný*, *že aby*, *nechať si líbiť* a pod.), to však nemôže ubrať na váhe jeho prínosov. Podobne ako k svojej pracovnej doméne — k literatúre — ani k jazyku Matuška nepristupoval so staromilským, nekritickým preberaním starších poznatkov, ale pri všetkej úcte k normám slovenského jazyka a pri všetkom ich starostlivom dodržiavaní hľadal a nachádzal nové a netradičné výrazivo. Predovšetkým v takýchto súvislostiach platí Mikovo konštatovanie, že „Matuška sňal pečať meravosti z nášho jazyka, otvoril cestu k jeho výrazovej exploatacii i obohateniu“ (ibid., s. 34).

*Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava*

LITERATÚRA

MIKO, F.: Výrazové konštanty štýlu A. Matušku. Slovenská literatúra, 17, 1970, s. 33—55.

MISTRÍK, J.: Esejistický štýl. Slovenská reč, 39, 1974, s. 321—332.

MLACEK, J.: Viacnásobné vetné členy v diele A. Matušku. Slovenská reč, 30, 1965, s. 80—88.

MLACEK, J.: Vsuvka v diele Alexandra Matušku. Slovenská reč, 31, 1966, s. 211—218.

Adjektíva a adverbiá typu benkovský, (po) benkovsky u Alexandra Matušku

MARTA MARSINOVÁ

Pozorný čitateľ esejistickej a literárnokritickej tvorby nedávno zosnulého národného umelca Alexandra Matušku (1910—1975) si zaiste všimne, ako tento autor vo svojom diele tvorivo uplatňoval poznané, ale aj intuitívne vycítené jazykové zákonitosti spisovnej slovenčiny. Okrem iných javov¹ sú pozoruhodné autorove pokusy o slovotvorné

¹ Porov. napr. dve štúdie Jozefa Mlacka: Viacnásobné vetné členy v diele A. Matušku (Slovenská reč, 30, 1965, s. 80—88) a Vsuvka v diele A. Matušku (Slovenská reč, 31, 1966, s. 211—218).

neologizmy, ktoré súvisia s potrebou vyjadriť sa kondenzovane a jednoznačne, alebo zas inokedy v skratke a expresívne. V nich rozvíja to, čo je v systéme produktívne, ale posúva to do nových polôh.

V tomto príspevku vyjdeme z bežného typu adjektív a adverbií tvorených od vlastných mien príponou *-ovský* a *(po) -ovsky*. Bohatý výskyt tohto typu odvodených slov súvisí s tým, že literárna kritika i esejistika často porovnáva podobné i rozdielne javy u viacerých autorov alebo zasa vyzdvihuje javy typické pre istého autora. V slovníku týchto disciplín sú preto bežné adjektíva s významom „pripomínajúci XY“, majúci charakter tvorby XY“ a príslovky s významom „na spôsob tvorby XY“. A keďže A. Matuška zaraďuje veci do širokých súvislostí, hojne obohacuje slovenský slovník o adjektíva a príslovky tohto typu od vlastných mien domáceho i cudzieho pôvodu, napr.:

Prišlo pateticky, nie však vzdušné, benkovské, skôr temnejšie, bazovskovské. (H)² — Naozaj ho neprenasledovala predstava flaubertovská, že sa niečo dá vysloviť len na jeden, nie na iný spôsob. (H) — Chce Hronský obrátiť ručičky na ciferníku času naspäť, tolstojovský sa opustiť, vrátiť sa? (H) — Schopenhauer je bohatý na vety (a nielen na vety), ktoré znejú už nietzschiovsky. (Prof) — A šiel ďalej: nájde sa uňho miesto, ukazujúce nietzschovskú tvár aj v tomto ohľade. (Prof)

Nie je potrebné, ba v týchto súvislostiach ani nie je možné vymenúvať celý repertoár takto odvodzovaných slov a adverbií, hoci prevažnú väčšinu z tých, čo sme z diela A. Matušku vyexcerpovali, Slovník slovenského jazyka (I—VI, 1959—1968) nezaznamenáva, ale treba povedať k nim niekoľko pripomienok z normatívneho hľadiska.

V cudzích menách zakončených na *-e*, ktoré sa vyslovuje, zostáva toto *-e* aj pri tvorení prídavného mena, teda nielen *goetheovský*, ale aj *nietzschiovský* (v Matuškových textoch je kolísanie). Naopak v cudzích menách zakončených na nevyslovované *-e*, napr. *Shakespeare*, *Baudelaire*, *Gide*, sa pri tvorení adjektíva a adverbia toto koncové *-e* vynecháva, teda *shakespeareovský*, *baudelaistrovský*, *gidovský* (u Matušku sme našli aj nesprávnu podobu *gideovský*).

Z bohatého porovnávaní s cudzími javmi vyplýva aj výskyt mien typu *van Dyck*, ktoré takisto môžu byť odvodzovacím základom na tvorenie prídavných mien a prísloviek. Našli sme takýto doklad:

Štýl Balzacov podľa Brunetiéra je jordaensovský, a nie *van dyckovský*. (Prof)

² Doklady citujeme so skratkou jednotlivých diel, ako sa uvádza v zozname literatúry na konci článku.

Prídavné meno v podobe *van dyckovský* je slovenskej pravopisnej sústave cudzie. Ani Pravidlá slovenského pravopisu (1971), ani Slovník slovenského jazyka (1959—1968), ani J. Horecký (1971) neuvádzajú prídavné meno alebo príslovku tohto typu. Ako pomôcku na riešenie problému si treba vziať analogický prípad: *Don Quijote* — *donkichot* — *donkichotovský* z prvého dielu Slovníka slovenského jazyka. Podľa toho analógiou vychodí aj podoba *vandyckovský*.³

V týchto slovotvorných a slovníkových súvislostiach však nóvum predovšetkým značia adjektíva a adverbá typy *jankokráľovský*,⁴ napr.:

Avšak jeho prirovnania a spôsob ich rozvíňania sú na výsosť umelé, jeho *jankokráľovské*. [Prof] — Nehovoriac už o tom, že vyzerá učene, ako by bol — *milanhodžovsky* a *martinkukučínovsky* povedané — chlípal náuky veľkou lyžicou. (SP)

Na prvý pohľad by sa nám mohlo zdať, že ide o nadbytočné a nadenené neologizmy. Ak však uvažíme, že priezviská *Kráľ* a *Hodža* sú vlastné mená z apelatív *kráľ* a *hodža*, potom prídavné mená *kráľovský* a *hodžovský* nie sú presné a jednoznačné. Ďalším dôležitým činiteľom v prospech podob typy *jankokráľovský* je i to, že v našej literatúre sú známe mená *Janko Kráľ* i *Fraňo Kráľ* (a obidve sa v literatúre aj v bežnej reči používajú iba v tejto podobe, t. j. nie iba *Kráľ*, ako povedzme *Štúr*, *Sládkovič*) a v slovenských kultúrnych a politických dejinách *Michal Miloslav Hodža* i *Milan Hodža*. Potom podoba *jankokráľovský* sa výrazne odlišuje od potenciálnej podoby **fraňokráľovský*, tak ako sa dá vyjadriť obsahový rozdiel medzi podobami *milanhodžovský* a **michalhodžovský*.

Ak popri podobe *milanhodžovsky* použil A. Matuška i príslovku *martinkukučínovsky*, hoci sama podoba *kukučínovsky* je jednoznačná, dá sa jeho postup odôvodniť štylisticky. Vedľa opodstatnenej a potrebnej podoby *milanhodžovský*, ako sme uviedli vyššie, bola by v tej istej vete podoba *kukučínovsky* priveľmi „holá“, jazykové vyjadrenie by vyznelo asymetricky, čo z hľadiska štýlu v danej situácii je neželateľné.

Z vecného hľadiska pokladáme teda zložené slová typu *jankokráľovský* za odôvodnené, ale pokladáme za potrebné ešte uvažovať o spôsobe ich tvorenia. Hoci na jednej strane — použitím odvodzovacej prí-

³ V týchto súvislostiach sa žiada spomenúť, že podobný slovotvorný postup sa uplatňuje pri tvorení prídavných mien a prísloviek od cudzích mien typu *de Gaule*, teda *degaulovský*.

⁴ Pred niekoľkými rokmi sa tohto kompozita dotkol v jazykovej poradni bratislavského rozhlasu I. Masár, ale príspevok nebol uverejnený ani v jednom z výberov.

pony — priamo nadväzujú na typ *benkovský*, (*po*) *benkovsky*, na druhej strane je nezvyčajný ich odvodzovací základ. Ak aj máme v slovenčine dvojslovné alebo viacslovné odvodzovacie základy pri prídatných menách typu *malokarpatský*, *spišskonovoveský*, v ich základe je združené pomenovanie, v ktorom sa spája adjektívum alebo niekoľko adjektív so substantívom: *Malé Karpaty*, *Spišská Nová Ves*. Odvodnené adjektívum sa potom tvorí tak, že k adjektívnym kmeňom odvodzovacieho základu sa pridáva spájací vokál *-o-*: *spišsk-o-nov-o-veský*. Základ, od ktorého sa odvodzuje prídavné meno *jankokráľovský*, je iného typu: je to dvojčlenné pomenovanie osoby, v ktorom sa spája osobné (krstné) meno a priezvisko, teda dve substantíva, ale toto spojenie je z hľadiska významu pomenovaním jedinečnej osoby. Zaisť preto, že sa takéto pomenovanie môže z významového hľadiska pokladať za nedeliteľnú jednotku, použil A. Matuška za odvodzovaciu bázu tento „zložený“ základ, ako keby to bolo slovo nezložené. Iba tak sa dá vysvetliť vynechanie spájacieho vokálu (teda nie „*milanohodžovský*“, ale *milanhodžovský*), čo je z hľadiska vecnej presnosti celkom odvodnené. Nemusíme vylúčiť ani možnosť analógie so zloženými vlastnými menami osôb cudzieho pôvodu, ale známymi aj u nás, ako sú spomínané mená *Don Quijote*, *van Dyck* — *donkichotský*, *vandyckovský* — a tak i *milanhodžovský*.

Je isté, že prídavné mená a príslovky typu *jankokráľovský*, *milanhodžovsky* sa nepoužívajú v bežných prejavoch. Je to typ knižných slov. V bežných kontextoch bude i ďalej prevládať opisný spôsob vyjadrovania: *jankokráľovské prirovnania* — *prirovnania typické pre Jána Kráľa*; *povedané milanhodžovsky* a *martinkukučínovsky* — *ako by povedal Milan Hodža a Martin Kukučín*.

Tieto neologizmy sú však dôkazom toho, že jazykovo tvorivý typ autora nájde v systéme jazyka vždy otvorené miesto, ktoré môže zaplniť svojim prínosom: nenaruší systém, ale ho vyplňa a svojimi jednotlivými realizáciami poznaných zákonitostí obohacuje slovnú zásobu.

V súvislosti s týmto typom adjektív a adverbíí — predbežne sme ich vysvetľovali iba na materiáli z neodvodených základov — možno upozorniť ešte na jeden fakt. Hoci ide o adjektíva a adverbíá od pôvodu vzťahové, v kontexte môžu nadobudnúť ráz kvalitatívnych adjektív a adverbíí. Markantne sa to prejavuje tým, že sa s nimi stretáme aj v stupňovanej podobe. Tieto skvalitatívnené adjektíva v základnom i treťom stupni A. Matuška štylisticky využíva na zosilnenie výrazu, napr.:

S Hronským rozprávok z dediny⁵ je to totožné tým, že sa tu nechce dopustiť tragika, skôr len clivota, že sa tu javí sklon chápať tragické sentimentálne; hronskovskému Hronskému sa to blíži tým, že sa dopustila

disharmónia medzi bohatstvom hmotným a bohatstvom citov. (H) — Nebol prekladaný tento Tolstoj najtolstovskejší, prekladali skôr Tolstého ideológa, proroka, mysliteľa. (Prof)

Uvedené prípady dokazujú, že jazyk sa obohacuje aj tak, keď spisovateľ vie štylisticky tvorivo využiť bežné typy zo slovnej zásoby a vie im dať nové významy alebo významové odtienky posunutím do iných významových a gramatických funkcií.

Aj tento rozbor malého výseku z tvorivého prístupu A. Matušku k slovenčine ukazuje jeho jazykové majstrovstvo.

*Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV
Nálepková 26, Bratislava*

LITERATÚRA

HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia I. Tvorenie slov. Bratislava, SPN 1971. 256 s.

MATUŠKA, A.: J. C. Hronský. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1970. 236 s. (H)

MATUŠKA, A.: Pripomienky a podlžnosti. Bratislava, Smena 1971. 116 s. (Pripo)

MATUŠKA, A.: Profily a portréty. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1972. 568 s. (Prof)

MATUŠKA, A.: S Alexandrom Matuškom rozhovor deviaty. Slovenské pohľady, 87, 1971, č. 9, s. 31—40. (SP)

Pravidlá slovenského pravopisu. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 424 s.

Slovník slovenského jazyka I—VI. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968.

⁵ Toto nezvyčajné spojenie s komplikovaným nezhodným prívlastkom je jednou z typických skratiek Matuškovho vyjadrovania. Znamená to: *S Hronským, ako sa prejavuje vo svojich dedinských rozprávkach...*

Paralely medzi populárnym a vedeckým textom

Kapitolky zo štylistiky (38.)

JOZEF MISTRÍK

O populárnom a vedeckom vyjadrovaní nemožno hovoriť pri všetkých štýloch. Neexistuje diferenciácia tohto druhu napríklad pri administratívnom štýle, neexistuje pri umeleckom, ale prakticky ani pri hovorovom, ani pri publicistickom štýle. Keď je reč o populárnom a vedeckom vyjadrovaní, máme na mysli zvyčajne náučný štýl. Niekedy sa populárny štýl kvalifikuje aj ako nižší a vedecký ako vyšší štýl. Medzi pólmi populárny a vedecký je plynulý prechod, takže sa v praxi dosť často stretáme aj s označeniami populárnejší, vedeckejší, ktoré oslabujú jednoznačnosť pomenovania. Existuje súbor vyjadrovacích prostriedkov typických pre populárny prejav i súbor prostriedkov typických pre vedecký prejav. Stupeň populárnosti alebo vedeckosti určujú proporcie výskytu jedných alebo druhých prvkov v texte.

Z teoretického hľadiska hovoríme o sile a konkurencii štýlotvorných činiteľov pri výstavbe textu. Kým pri výstavbe populárneho textu sa v značnej miere uplatňujú subjektívne činitele, zatiaľ pri vznikaní vedeckého textu sa vplyv týchto činiteľov redukuje až na nulu. O to výraznejší vplyv na podobu prejavu majú objektívne štýlotvorné činitele. Prítomnosť autora je citeľnejšia v populárnom texte, kontakt medzi autorom a adresátom je užší, výpoveď je maximálne aktualizovaná. Populárny prejav alebo aspoň niektoré jeho časti sa zaraďujú do konkrétnej situácie takými frázami ako *Keď sa teraz pozrieme na vec z inej stránky...*, *Keby sme nakoniec všetko zhrnuli...*, *Pomôžme si ešte týmto príkladom...*; *Každý musí vidieť...* Preštylizované do vedeckého textu by mohli mať uvedené frázy takéto podoby: *Z iného hľadiska...*, *Zhrnutie...*, *Ďalší príklad...*, *Je jasné...* Napriek tomu, že sa v populárnom výklade uplatňuje gnómický prízent (1. os. pl.), javí sa takýto text ako replika z dialógu zaradeného do konkrétnej situácie. Adresnosť vo vedeckom texte je daná témou, adresnosť v populárnom texte je daná vyjadrovacími prostriedkami.

Populárny text sa približuje hovorovému textu. Je dynamickejší a plynulejší ako vedecký text. Populárny text je expresívny, stimulatívny a názorný oproti vedeckému nociónálnemu a faktografickému textu.

Dynamicnosť je daná najmä využívaním nepravých personifikácie, ktorou sa do textu vnáša život, pohyb, dej. Za nepravú personifikáciu sa pokladajú spojenia takého typu ako: *príklad nám objasnil...*, *člá-*

... nok sa pokúša vysvetliť čitateľovi ..., závery rokovania potvrdzujú ..., uvedená situácia hovorí za všetko ..., uznesenie má na zreteli ..., železnice plnia svoj plán ..., snehová kalamita zaskočila stavbárov ... Dynamickosť je daná aj tým, že sa dôsledne uplatňujú aktívne konštrukcie na tých miestach, kde by sa vo vedeckom texte mohli alebo mali použiť pasívne konštrukcie. Napríklad výraz *stavba bola dokončená*, vhodný do vedeckého textu, sa pre populárny text upraví takto: *stavbu dokončili (sme, ste, oni ap.)*. Iný príklad: *práce získané údaje sa často podceňujú* = *údaje, ktoré sa práce získali, často podceňujeme*. Voľba medzi pasívnou a zvratnou konštrukciou je tiež vlastne voľbou medzi statickým (vedeckým) a dynamickým (populárnym) vyjadrením. Dynamickejšie je vyjadrenie pomocou zvratnej konštrukcie, napríklad *vetý podľa modálnosti sa delia*. Keby sa táto téza mala preniesť do praxe, tak by sa napríklad v učebnici pre žiakov nižších tried a aj vo výklade pre tento typ žiakov mala uplatniť konštrukcia so zvratným pasívom a v texte pre náročnejšieho adresáta pasívna konštrukcia alebo výraz bez slovesa (*vetý podľa modálnosti*).

Plynulosť v populárnom texte súvisí s tým, že sa veľká váha kladie na medzivetné konektory. Kým medzi vetami vedeckého textu sú ostrejšie hranice, zatiaľ v populárnom texte je na hraniciach viet viacej spájacích a odkazovacích výrazov, ktoré prispievajú k jeho kompaktnosti, nepretržitosti a k plynulosti. Medzivetnými konektormi sú napríklad priraďovacie spojky, nadväzovacie častice a rozličné frázy typu *Prejdime teraz k ..., Vráťme sa ešte k ..., Na tomto mieste musíme spomenúť ..., Ale to ešte nie je všetko ...* atď. Vo vedeckom texte je spolupatričnosť viet daná často iba tým, že stoja vedľa seba, že nasledujú bezprostredne za sebou. K plynulosti a zviazanosti populárnych prejavov značnou mierou prispieva to, že sa v nich veľmi často uplatňuje synonymia. V záujme jednoznačnosti a presnosti vedeckého vyjadrovania sa vedecký text vyhýba synonymiám. Tento fakt má aj dôsledky pre vnímanie textu: synonymia sťažuje čítanie a prekáža vecným údajom.

Expresívnosť populárneho textu je daná väčším výskytom subjektívnych a hodnotiacich slov alebo konštrukcií. Štatisticky je dokázané, že typický vedecký text obsahuje menej modálnych slovies a menej hodnotiacich častíc ako populárny text. Vedecký výraz je „zdržanlivejší“, argumentuje a presviedča skôr faktami ako silnými slovami. Také slová ako slovesá *musieť, chcieť* alebo častice typu *až, len, asi, aspoň, žiaľ, veď* sú nositeľmi subjektívnej mienky, niekedy aj deformácií a nepresnosti vo vyjadrovaní. Populárny prejav, ktorý je blízky hovorenému, miestami asocjuje zvukovú podobu výpovedí. Také asociácie vedú autora k častému uplatňovaniu subjektívneho slovosledu s jadrom na inom než na poslednom mieste vo vete.

Jednou zo základných funkcií populárneho textu je stimulovať čitateľov. Na to sa dbá už pri voľbe titulku. Titulky vedeckých článkov, štúdií a kníh sú abstraktnejšie, kratšie, nominálne, titulky populárnych článkov, príručiek a kníh sú konkrétnnejšie, dlhšie, slovesné. Podstatné meno vo vedeckom titulku je v nominatíve, mená z populárnych titulkov sú v predložkových pádoch. Europeizmus typu *K otázke...*, *K problému...* (*On...*, *Sur...*, *Zu...*) je výnimkou. Titulok populárneho textu musí stimulovať, musí ponúkať, priťahovať. Preto je často vyjadrený celou vetou. A preto sa často aj v texte, najmä na začiatku odsekov a na prechodoch k novým témam, používajú falošné podtitulky, od ostatného textu oddelené len interpunkčnými znamienkami. Falošnými podtitulkami sú zvyčajne opytovacie vety alebo menné jednočlenné vety.

Podmienkou, aby sa text mohol chápať ako populárny, je prístupnosť a názornosť. Nemáme na mysli len grafické výrazové prostriedky, ako sú schémy, grafy, typy písma a podobne, ale hlavne názorné slovesné prvky, napríklad opakovanie, prirovnanie, paralely, príklady atď. Pre kompozíciu žánrov populárnej literatúry platí zásada, že sa obsah textu musí aspoň raz opakovať. Okrem základného, výkladového textu sa obsah stručne a prehľadne zhrnie v závere. Zhrnutia populárnych textov bývajú preto relatívne dlhšie ako závery vedeckých textov. Rozličné prirovnania a paralely tu treba chápať ako rozprestreté synonymá niektorých téz. Prirovnania i príklady vždy trochu zjednodušujú alebo deformujú obsah, a preto nepatria medzi typické prostriedky vedeckých textov. Funkcia, ktorú má v populárnom texte príklad, plní vo vedeckom texte trochu iným spôsobom doklad.

Z naznačených paralel medzi populárnym a vedeckým vyjadrovaním jasne vyplýva, že popularizácia výsledkov vedeckých výskumov je nákladnejšia ako „lakonický“ výpočet, vedecký výklad alebo opis faktov. Je to tak a je to prirodzené. Vedecký text dáva k dispozícii fakty, tézy, ktoré sa majú ďalej prenášať, aplikovať a využívať. V bádateľskej oblasti zaberie oveľa viac času výskum než správa, referát o výsledkoch výskumu. V oblasti popularizácie sa hovorí o známych a prebádaných veciach. Tam je dôraz na spôsobe, akým sa výsledky vedy popularizujú. Vedecký štýl je, prirodzene, strohejší, úspornejší, zhustený, populárny štýl zasa nákladnejší, neúsporný, uvoľnený, zdĺhavý. Vedecký text sa koncentruje na fakt, populárny text na výraz.

Na záver treba znova zdôrazniť, že texty nie sú iba dvojaké — vedecké a populárne. Existuje ich celý diapazón, od vyhranene vedeckých až po čisto populárne. Treba zachovať všetky vyjadrovacie možnosti, ktoré potenciálne existujú medzi týmito krajnými. Autor však musí sám vedieť, na ktorom stupni vyjadrovania sa nachádza. Text nie je vedeckým vtedy, keď si v ňom autor vypomáha slovníkom cudzích

slov, a nie je populárnym vtedy, keď v ňom používa slová typu *cveng*. Paralely medzi populárnym a vedeckým textom sú zakotvené hlboko v ich funkciách.

*Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava*

Ešte raz o zdvojených spoluhláskach

(Kapitoly zo slovenskej ortoepie)

ABEL KRÁĽ

I. V úvodnom príspevku o zdvojených spoluhláskach sme konštatovali, že ich výslovnosť v spisovnej slovenčine by si zaslúžila samostatné fonetické spracovanie. Štúdium spisovnej slovenčiny ukazuje, že je to vďačná a z hľadiska ortoepických potrieb aj naliehavá úloha. Je totiž veľmi ťažké podať takú charakteristiku výslovnosti zdvojených spoluhlások a s nimi spojených javov, ktorá by vedecky presne, jednoznačne a pritom bežnému používateľovi spisovnej slovenčiny zrozumiteľne zachytávala ortoepickú situáciu, ktorú dnes pozorujeme v spisovnej slovenčine. Súvisí to najmä s bohatosťou variantov výslovnosti spoluhláskových skupín, z ktorých vznikajú aj zdvojené spoluhlásky. Očividne preto sa v jazykovednej literatúre opakovane zjavuje napríklad formulácia, že v skupine troch a viacerých spoluhlások sa zdvojená spoluhláska vo výslovnosti o b y č a j n e zjednodušuje (Pravidlá, 1953, s. 40; podobne ďalšie vydania Pravidiel). Neuvádzajú sa však príklady, kde sa v skupine troch a viacerých spoluhlások zdvojená spoluhláska n e z j e d n o d u š u j e.

Už aj orientačné fonetické sondy ukazujú, že do komplexu fonetických charakteristík spoluhláskovej „zdvojenosti“ okrem toho, čo sme spomenuli v predchádzajúcich príspevkoch, treba rátať aj prípadné predlžovanie úžinovej fázy [zdvojenej] sykavej spoluhlásky *c, 3, č, 3̣* a aj variácie v dĺžke ich záverovej fázy. V jednoduchom fonetickom zázname by sme potom slovo *odsúdiť* mohli zapisovať takto: [o>cúdiť, o>csúdiť], pri skrátenej záverovej fázy [ocsúdiť], pri predĺžení záverovej a úžinovej fázy [otsúdiť]. Výraznosť morfeomatickej hranice na tomto mieste (porov. Pauliny, 1968, s. 82, ale v náznaku aj Bartek, 1944, s. 106) podporuje výslovnosť, ktorá sa pri vzniku zdvojených spoluhlások približuje až k asimilácii na hranici samostatných slov.

Pokladáme za vylúčené, aby sa v ortoepickej kodifikácii zachytával takýto komplikovaný stav. Pri všetkej objektívnosti a presnosti v jazykovej praxi by nevyhnutne viedol k pochybnostiam, lebo by vznikali nejasnosti o artikulačnej (fonetickej) podstate výslovnosti zdvojených spoluhlások v spisovnej slovenčine. Používatelia by sa ťažko mohli orientovať v materiáli, ktorý by bol triedený podľa prísnych fonetických kritérií. Takáto presnosť a objektívnosť by bola v ortoepii pseudovedecká, lebo by sa v nej primálo prihliadalo na potreby jazykovej praxe, a čo je zasa z teoretického hľadiska veľmi dôležité, v takejto kodifikácii by sa nedostatočne odrážal jazykový model a mechanizmus, podľa ktorého vznikajú rozličné realizačné (výslovnostné) varianty. Jednoduchšia interpretácia nemusí byť teda nevyhnutne zjednodušená ani povrchná. Jej fonetická nepresnosť sa vyvažuje zväčšením systémovosti v triedení javov a rýchlejšim a ľahším osvojením základného ortoepického modelu. Prakticky to dosahujeme aj tak, že základné pravidlo rozvíjame v doplnujúcich alebo obmedzujúcich pravidlách (vetách), vo vysvetľujúcom komentári a jeho zákonitú platnosť ohraničujeme (resp. upevňujeme) ešte aj výpočtom výnimiek.

V takomto procese vznikali aj naše základné formulácie o zdvojených spoluhláskach v spisovnej slovenčine. Slovenské zdvojené spoluhlásky sme kvalifikovali ako tzv. kopulované spoluhlásky a rozlíšili sme dva základné typy ich spisovnej výslovnosti: tzv. tesné spojenie a voľné spojenie (Král, 1975, s. 151—2). Obidva typy výslovnosti sme pre praktické potreby zlúčili do jednej skupiny tak, že sme navrhli ich rovnakú transkripciu. Pritom sme použili taký znak, ktorý by mal ponechávať používateľovi (hovoriacemu) možnosť v zhode s prejavujúcou sa tendenciou v spisovnej výslovnosti použiť ortoepicky správny typ výslovnosti príslušnej spoluhláskovej skupiny, pravdaže, v jej jednoznačnom zaradení medzi zdvojené alebo nezdvojené spoluhlásky. Ortoepický model bol daný kategóriou zdvojenosti, jej fonetický variant by mal závisieť od všeobecne sa prejavujúcej nerovnakej výraznosti morfológických hraníc medzi koreňom (základom) slova a príponou, medzi koreňom (základom) slova a predponou, medzi slovnými základmi vnútri zloženého slova (kompozita) a medzi dvoma slovami.

Pri ortoepickom opise zdvojenosti spoluhlások v spisovnej slovenčine sú najväčšie problémy vnútri slova na hranici predpony a koreňa (základu) slov a v kompozitách na hranici slovných základov.

Už sme konštatovali, že zdvojená spoluhláska sa v niektorých prípadoch vyslovuje aj v skupine viac ako dvoch spoluhlások, a to najmä vtedy, keď po skupine záverová + polozáverová spoluhláska nasleduje *l, r*. Uviedli sme i ojedinelé príklady (Král, 1975, s. 202). Práve túto konštatáciu treba doplniť a spresniť.

II. Zdvojené spoluhlásky sa v skupine viac ako dvoch spoluhlások vyslovujú napríklad aj v slovách *miliardtina*, *odcloniť*, *predtiedny*, *predtlač*, *rozsvietiť*, *rozsvecovať*, *rozsvetovať*, *rozzvučať*, *rozzvoniť*, *tilt-dozér*, *urďčina*. Menej ustálená je výslovnosť spoluhláskových skupín v slovách *rozmútiť*, *roznívať*, *roznovať*. Tu sa v kultivovaných prejavoch vyskytuje zdvojená i zjednodušená výslovnosť spoluhlásky *s*, teda [ro>smútiť, ro>šnívať, ro>snovať], ale aj [rosmútiť, rosnívať, rosnovať]. Asimilácia a zjednodušenie sa však ustálene vyskytuje v slovách *odznak*, *predsmrtný*, *predspev*, *predstava*, *podstata*, *podstatný*, *predstavenie*, *predstavený*, *predstaviť*, *predstierať*, *predstih*, *predškolský*, *predznačiť*, *predzvest*, *rozstrapatiť*, *rozstrihať*, *rozstrihnúť*. Za spisovnú sa pokladá výslovnosť [oznak, precmrtní, precpev, prectava, poctata, poctatní, prectaveňje, prectavení, prectaviť, prectierať, prectix, prečkolskí, preznačiť, prezvest, rostrapatiť, rostrihať, rostrihnúť].

Usudzujeme, že výslovnosť zdvojených spoluhlások v skupine s ďalšou spoluhláskou (alebo spoluhláskami) súvisí okrem iného aj s osobitným postavením zvučných hlások v spisovnej slovenčine, ako sme na to poukázali už viac ráz (Král, 1974, s. 262; 1974, s. 295—296; 1974, s. 341), všeobecne s ich prechodným charakterom medzi samohláskami a spoluhláskami (porovnaj o tom napr. Pauliny, 1968, s. 52—53). Túto skupinu možno z hľadiska systémového fungovania rozšíriť prípadne aj o spoluhlásku *v*, a to v protiklade k šumovému *w* (Král, 1974, s. 292—296; 1974, s. 338—343).

Ďalšie štúdium ortoepického materiálu slovenčiny nám teda umožňuje podať túto doplňujúcu klasifikáciu výskytu zdvojených spoluhlások:

1. Ak sa vnútri slova na hranici predpony a koreňa (základu) slova stretnú dve úžínové spoluhlásky so záverovou spoluhláskou, nevyslovuje sa zdvojená spoluhláska, ale spoluhlásková skupina sa zjednodušuje. Slová *rozstreknuť*, *rozstrielať*, *rozskočiť* vyslovujeme [rostreknuť, rostrieľať, rosčočiť].
2. Ak sa na tomto mieste stretnú dve úžínové spoluhlásky s ďalšou úžínovou spoluhláskou (*v*) alebo so spoluhláskou *r*, *l*, *l'*, vyslovuje sa zdvojená spoluhláska. Slová ako *rozsvietiť*, *rozsvecovať*, *rozsvetovať*, *rozzvučať*, *rozzvoniť*, *rozslabikovať* vyslovujeme [ro>svjeiť, ro>svecoovať, ro>svecovač, ro>zvučať, ro>zvoňiť, ro>slabikovať].
3. Ak sa na tomto mieste stretnú dve záverové spoluhlásky alebo záverová a polozáverová spoluhláska so spoluhláskou *r*, *l*, *l'*, vyslovuje sa tiež zdvojená spoluhláska. Slová ako *predtlač*, *predtiedny*, *odcloniť*, *odtrojmocniť*, *urďčina* vyslovujeme [pre>tlač, pre>trjední, o>cloňiť, o>trojmocňiť, ur>čina].
4. Ak sa na tomto mieste stretne záverová a úžínová spoluhláska pri spoluhláske *r*, *l*, *l'*, vyslovuje sa zdvojená spoluhláska. Slová ako

predslov, predslovanský, odslúžiť vyslovujeme [pre>clou, pre>clovanskí, o>clúžiť].

5. Ak sa na hranici predpony a koreňa (základu) slova stretnú dve úžinové spoluhlásky alebo záverová a polozáverová spoluhláska so spoluhláskou *m, n, ň*, vyskytuje sa v spisovnej slovenčine výslovnosť so zdvojenou i s jednoduchou spoluhláskou. Slová ako *odčnievať, rozsmútiť, rozsnívať, rozsnovať* vyslovujeme [o>čňevať, ro>smútiť, ro>snívať, ro>snovať] alebo [očňevať, rosmútiť, rosňívať, rosnovať].

6. Zložené slová sa výraznosťou morfematickej hranice medzi ich slovnými základmi (*päťslabičný, päťslovný, deväťdňový, markgróf, viacsemenný, viacšty, viacznačný*) približujú k výraznosti hranice medzi dvoma samostatnými slovami (*viac dní, deväť dní*). Preto je asimilačné spojenie hlások na hranici slovných základov v zložených slovách voľnejšie ako vnútri nezložených slov, a to aj na hranici predpony a základu slova, a približuje sa k situácii, ktorú pri zdvojených spoluhláskach a s nimi súvisiacich asimilačných javoch pozorujeme medzi dvoma slovami. Tak sa v spisovnej slovenčine ustálila výslovnosť [pe>clabiční, pe>clovní, đeve>dňoví, mar>gróf], resp. výslovnosť [pä>clabiční, devä>dňoví, pä>clovní] alebo [-slovní], čo je v zhode s pravidlom 4, ale aj výslovnosť [peťslabiční, peťslovní]. Lenže zložené slová, v ktorých sa na tomto mieste stretá polozáverová spoluhláska s úžinovou, nevyslovujú sa so zdvojenou spoluhláskou, ale zachováva sa výslovnosť obidvoch spoluhlások. Vyslovujeme [vjacseme>ní, vjacsíti, vjazznační]. Spojenie je teda voľnejšie a približuje sa k situácii, ktorú zaznačuje naša transkripcia slovných spojení ako [pot_stolom, nat_cestou, viac_sena].

7. Ukazuje sa, že zdvojená (záverová) spoluhláska sa nevyslovuje vtedy, keď má nasledovať bezprostredne po úžinovej spoluhláske (t. j. v skupine troch a viacej spoluhlások), a to ani vtedy, keď je to v kompozitách. Slová ako *šestciferný, šestčlenný, šestdenný, šestdielny, šestdňový* vyslovujeme [šesciferní, šesčle>ní, šezde>ní, šezdĕlní, šezdňoví]. V slovách *šestsedadlový, šestslabičný, šeststen, šeststenný, šeststranový, šeststranný* vyslovujeme alebo zdvojenú spoluhlásku [še>sedadloví, še>slabiční, še>sten, še>ste>ní, še>stenoví, še>stranoví, še>stra>ní], alebo sa spoluhlásková skupina zachováva (nezjednodušuje) a vyslovuje sa [šestsedadloví, šestslabiční, šeststen, šestste>ní, šeststenoví, šeststranoví, šeststra>ní]. Nejednodušená výslovnosť je charakteristická pre vyšší štýl výslovnosti. Výskyt zdvojených spoluhlások v týchto slovách (vo viacčlenných spoluhláskových skupinách) súvisí s tým, že sú to kompozitá. Táto výslovnosť vyhovuje nášmu pravidlu 6 a patrí k modelu [peťslabiční].

III. Podľa pravidiel o výskyte a výslovnosti zdvojených spoluhlások v spisovnej slovenčine záverové a polozáverové spoluhlásky splývajú

na morfematickej hranici s nasledujúcou úžinovou sykavou spoluhláskou a vzniká buď zdvojená polozáverová spoluhláska [o>cužit, ve>čí], buď jednoduchá spoluhláska [octúpiť, večmi]. V slove *predscéna* by sme podľa toho mohli mať podobu [preccéna], pričom prvé (nezdvojené) *c* by bolo výsledkom asimilácie *ds* na morfematickej hranici v susedstve ďalšej spoluhlásky, keď ňou nie je *r*, *l*, *l'* ani *m*, *n*, *ň*, *v*. Druhé *c* by bolo pôvodné *c* zo slovného základu *scéna*. V takomto tvare by však bezprostredne nasledujúce rovnaké spoluhlásky podľa ostatných pravidiel slovenskej spisovnej výslovnosti museli splynúť do zdvojenej spoluhlásky typu tzv. tesného spojenia. Výsledný tvar by teda bol v našej transkripcii takýto: [pre>céna].

Lenže v spisovnej slovenčine sú zdvojené spoluhlásky aj signálom morfematickej hranice, pričom táto hranica prechádza „vnútri“ zdvojenej spoluhlásky. Preto sa napríklad zdvojené *c* spätne interpretuje ako potenciálne *ts*, *ds*, *tc* atď. Tvar [pre>céna] by si podľa toho vynucoval interpretáciu nejestvujúceho a chybného východiskového tvaru *predséna*, *predcéna*, *pretcéna* atď. Zdá sa, že je to dôležitý činiteľ, ktorý v tomto ojedinelom prípade znemožňuje asimiláciu *ds* na zdvojené alebo zjednodušené (jednoduché, nezdvajované) *c*.

Iným činiteľom by mohlo byť to, že sa v neutrálnom štýle spisovnej výslovnosti úžinovú a polozáverovú spoluhlásky neasimilujú a nesplývajú. Vyslovuje sa [sceliť, sčernieť, kosci, roščesať]. V neutrálnom a vyššom štýle spisovnej výslovnosti tvary [ščernieť, roščesať] pokladáme za chybné. Aj pevnosť, s ktorou sa drží skupina *sc* v slove *scéna*, môže teda podporovať pretrvávajúce predponového slova *predscéna* v podobe [pretscéna].

To, pravdaže, neznamená, že by sa v hovorenej podobe spisovnej slovenčiny nevyskytovali rozličné fonetické varianty tejto základnej podoby, ako je to konečne s hociktorým iným slovom. Závisí od mnohých činiteľov, či hovoriaci náhodne alebo zákonite (v zhode s osvojenými individuálnymi artikulačno-akustickými stereotypmi) nevysloví toto slovo ako [pretscéna, pre>cséna], ako [pre>cséna] alebo ako ortoepicky jednoznačne chybné [pre>céna, precéna] s mnohými ďalšími variantmi, ktoré sa v takej hrubej fonetickej transkripcii, akú tu používame, vôbec nedajú graficky zachytiť. Ortoepická interpretácia takéhoto dokladového a pramenného materiálu sa teda nemôže ohraňovať na bežnú registráciu ortoepických javov, nemôže sa bezvýnimčne spracovávať ani frekvenciou pozorovaných javov v spisovných prejavoch, ba ani zásadou, že kultivované prejavy možno brať ako veľmi dôležité usmerňovatele pri posudzovaní ortoepickej správnosti. Tieto a ďalšie ortoepické zásady a pravidlá (porov. Kráľ, 1966, s. 325 n.; 1972, s. 193 n.) sú v ortoepickej práci veľmi dôležité a pre dobrú kodifikáciu spisovnej výslovnosti nevyhnutné. Musia sa však brať kom-

plexne, často sa k nim musia vziať na pomoc ďalšie kritériá (napr. aj fonetické kritériá) a veľmi často, ako sme to ukázali aj na tomto príklade, jednotlivý ortoepický jav je vlastne samostatným viac alebo menej zložitým problémom, pravda, problémom, ktorý je súčasťou istého ortoepického a vôbec jazykového systému. Ako vidno, nie je ľahké systematicky a vyčerpávajúco podať výklad o jednotlivom ortoepickom jave a určiť, aké je jeho miesto v komplexe ostatných ortoepických javov. V ortoepických javoch sa zauzľujú mnohé jazykové, fonetické, ale aj kultúrne a iné činitele. V ortoepii pracujeme so živou hovorenou rečou, v ktorej sa dynamika jazykového vývinu a dynamika spoločenského života prejavuje mnohostranne a veľmi živo. V ortoepických úvahách sa veľmi silno môžu prejavovať aj subjektívne činitele. Azda aj pre všetko toto sa naša systematická ortoepická kodifikácia rodí dosť neskoro a z hľadiska praktických používateľov pripravovanej príručky aj pomaly a nie celkom priamočiaro.

*Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava*

LITERATÚRA

BARTEK, H.: Správna výslovnosť slovenská. Bratislava-Martin 1944, 316 s.
KRÁL, Ā.: Problémy slovenskej ortoepie. Slovenská reč, 31, 1966, s. 325—335.

KRÁL, Ā.: Východiská ortoepickej kodifikácie slovenčiny. Slovenská reč, 37, 1972, s. 193—204.

KRÁL, Ā.: Samohláskové skupiny, dvojhlásky a tzv. nepravé dvojhlásky. Spoluhláska j. Kultúra slova, 8, 1974, s. 257—263.

KRÁL, Ā.: Spoluhláska v a jej varianty. Kultúra slova, 8, 1974, s. 292—296, s. 338—344.

KRÁL, Ā.: Zdvojené spoluhlásky. Kultúra slova, 9, 1975, s. 148—154.

PAULINY, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, 124 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1953, 408 s.

Poznámky redakcie: a) V prípadoch typu [ro>smútiť — rosmútiť] odporúčame kodifikovať výslovnosť so zdvojenou spoluhláskou; takú istú výslovnosť treba vo vyššom štýle vyžadovať aj pri slovesách *rozstúpiť*, *rozstrihať*, *rozstrihnúť* (pozri v článku sub II).

b) Požadovanie rozdielnej výslovnosti v slovách typu *rozstreknúť* a *rozvoniť* je z hľadiska praxe náročné. Obidva prípady možno riešiť podľa modelu [ro>zvoniť], pozri v článku sub II, bod 1., 2.

c) Výslovnosť slov typu *rozsnívať* s jednoduchou spoluhláskou treba štýlovo obmedziť (pozri sub II, bod 5); to isté platí o výslovnosti slov typu *šesciferný* [šesciferný], pozri sub II, bod 7.

ROZLIČNOSTI

Zádverie a závetrie

Slovná zásoba spisovnej slovenčiny sa rozvíja podľa potrieb súčasnej spoločnosti. Treba pomenovať nové veci, vystihnúť nové pojmy, objasniť vzťahy, a na to sú potrebné nové pomenovacie jednotky. Najčastejšie sú to nové slová alebo spojenia slov, zriedkavejšie nové významy existujúcich slov. Tieto zmeny v slovnej zásobe sa uskutočňujú podľa istých pravidiel, pretože celý jazyk má vlastnosti usporiadaného systému.

Uvedený všeobecný poznatok chceme doložiť konkrétnym prípadom. Chceme upozorniť na vznik a význam slova *zádverie*, ktorým sa aj podľa Slovníka slovenského jazyka (5. zv., s. 406) označuje priestor za dverami. Pravda, bolo by treba ešte bližšie uviesť, že zvyčajne ide o vstupné dvere do domu, a teda o istý ohraňovaný priestor za nimi. *Zádverie* ako časť obytného priestoru má tu úlohu ako filter na hrubú očistu obuvi a na odloženie dáždnika alebo aj pracovného šatstva. Zo *zádveria* sa vchádza do predsieni cez ľahšie dvere, ktoré majú najmä tepelnoizolačnú funkciu: zmenšujú prechladzovanie predsieni za nepriaznivých poveternostných podmienok.

Slovo *zádverie* je utvorené z predložkového spojenia *za dverami*; podobne ako slovo *Záhorie* zo spojenia *za horou*, alebo slovo *závetrie* zo spojenia *za vetrom*. Ide o slovotvorný typ, ktorý je produktívny najmä v terminológii.

Pravdaže, slová tohto typu sa tvorili už dávnejšie. Napríklad slovo *závetrie* ako názov miesta chráneného pred vetrom je staré a všeobecne známe slovo. Nové je jeho využitie v stavebnej terminológii. Tu sa slovo *závetrie* používa v zúženom význame ako názov vstupnej časti do domu, ktorá má tvar výklenku a je chránená pred dažďom, snehom, vetrom a vôbec pred nepriaznivým počasím.

Keďže *závetrie* a *zádverie* sú názvami tej časti domu, kde sa do domu vstupuje, používajú sa aj dvojslovné názvy *vstupné zádverie* a *vstupné závetrie*. Tieto združené pomenovania sú síce jednoznačnejšie, ale menej praktické. Preto je ich frekvencia pomerne nízka aj v odbornnej literatúre. Tým sa vysvetľuje aj to, že sa výrazy *vstupné závetrie* a *vstupné zádverie* neuvádzajú ani v spomínanom Slovníku slovenského jazyka. Sú to pomerne nové výrazy, ktoré súvisia s novým riešením vstupu do moderného domu.

J. Ružička

Beseda s Ladislavom Chudíkom o jazykovej kultúre

Základná organizácia Slovenského zväzu žien pri spoločenskovedných ústavoch SAV [Jazykovednom, Literárnovednom a Umenovednom] usporiadala 20. februára 1975 besedu so zaslúžilým umelcom Ladislavom Chudíkom. Základná organizácia Slovenského zväzu žien pokračovala týmto podujatím v začatom cykle besied s poprednými slovenskými kultúrnymi pracovníkmi (pozri aj správu O jazykovej kultúre s režisérom filmu Skrytý prameň. KS, 8, 1974, s. 312—313).

Ladislav Chudík patrí k strednej hereckej generácii a z našej prvej scény už dlhé roky v najrozmanitejších postavách rozdáva svoje pôsobivé umenie. A nielen to. Našu kultúrnu pospolitosť teší peknou slovenčinou, čo je výsledok jeho neprestajnej vedomej starostlivosti o ortoepickú i gramatickú správnosť hovoreného slova.

Ladislav Chudík uplatňuje svoj široký herecký register aj v rozličných rozhlasových reláciách, na televíznej obrazovke i v mnohých filmoch. A práve film mu nedávno dal veľkú príležitosť v československo-sovietskom koprodukčnom filme *Sokolovo*, kde vytvoril herecky veľmi náročnú postavu podplukovníka Ľudvíka Svobodu, veliteľa 1. čs. armádneho zboru v ZSSR. Tento film je historickým dokumentom o spoločnom boji sovietskych a československých jednotiek proti fašistickým votrelcom, zachytáva istý výsek oslobodzovacích bojov.

V prvej časti besedy hosť pútavo rozprával o dôkladných prípravách pred nakrúcaním filmu, o práci vojenských expertov, o štúdiu dokumentárnych filmov i archívneho materiálu, o samom nakrúcaní, o rozličných objektívnych ťažkostiach (nedostatok snehu) aj o humorných situáciách.

V druhej časti besedy sa prítomní rozhovorili o jazykovej kultúre a úrovni jazykovej praxe v divadle, v rozhlase, v televízii a vo filme. Ide o inštitúcie so širokým spoločenským dosahom, odkiaľ majú zaznievať iba prejavy z jazykovej stránky bezchybné a štýlovo primerané, lebo kultivovaná jazyková prax je jednou z významných kultúrnych a celospoločenských hodnôt. Žiaľ, nie všetky verejné prejavy potvrdzujú toto konštatovanie. Niektorí príslušníci mladšej a najmladšej generácie nezachovávajú výslovnostnú normu, mnohí redaktori, režiséri a interpreti sa nestávajú kriticky k chybné napísaným textom, resp. túto zložku svojej práce zanedbávajú alebo podceňujú. Dnes spisovná slovenčina slúži celej spoločnosti a používa sa vo všetkých sférach spoločenského života, preto sa žiada dbať aj v umeleckej tvorbe v hromadných oznamovacích prostriedkoch na to, aby všetky jazykové prejavy boli jazykovo správne, štylisticky primerané a pri hovorení slove aj ortoepicky bezchybné. Zo zaujímavej besedy vyplynulo, že jazyková kultúra jednotlivca je spoločným dielom a výsledkom práce školy, rodiny aj prostredia, v ktorom jednotlivec žije, a naostatok aj prejavom osobnej kultivovanosti. Socialistická spoločnosť poskytuje všetky možnosti, aby sa každý občan SSR aj

po skončení strednej alebo vysokej školy mohol ďalej zdokonaľovať v ovládaní spisovného jazyka ako základného komunikačného nástroja a aby mohol prispievať k jeho rozvoju.

M. Filkusová

Neprimeraný prístup ku kultúre jazyka

V prvej polovici tohto roku sa na našom knižnom trhu zjavila dlho ohlasovaná publikácia *Slovník nesprávnych a správnych výrazov* od Ignáca Žáčka a Jozefa Janeka (Bratislava, SPN 1975, 424 s.). Už názov slovníka, najmä slová *nesprávny* a *správny* vyvolávajú v každom priemerne vzdelanom a informovanom používateľovi spisovného jazyka isté neželateľné asociácie. Preto pokladáme za potrebné práve v našom časopise pozrieť sa na slovník trochu podrobnejšie a urobiť z toho aj určité závery.

V úvode slovníka sa vraví, že jeho vypracovanie vyvolala potreba takýchto príručiek v našej verejnosti. O tom, že verejnosť žiada jednoduché jazykové príručky, nemožno pochybovať. Kladieme si však otázku, do akej miery bude tento slovník slúžiť potrebám používateľov jazyka, ako im pomôže pri riešení jazykových problémov, s ktorými sa v praxi denne stretávajú. Po podrobnom prečítaní slovníka možno konštatovať, že posudzovaný slovník poslúži týmto potrebám iba do istej miery, že nie vždy bude používateľom jazyka dobrým pomocníkom. Autori slovníka chápu totiž pojem nesprávne slovo veľmi široko; celý ich pohľad na slovnú zásobu jazyka treba hodnotiť ako neprimeraný. S pokojným svedomím môžeme vyhlásiť, že vari tretina slov, ktoré sa v slovníku pokladajú za nesprávne, nie sú nesprávne slová. Za základnú chybu autorov pri posudzovaní jednotlivých slov pokladáme nedostatok náležitých kritérií; ich pohľad na slovnú zásobu je príliš zjednodušený, čím sa potom skresľuje skutočný stav v jazyku. Ako sme už uviedli, okrem skutočne nesprávnych slov je v slovníku pod záhlavím „nesprávne“ množstvo slov, ktoré nemožno takýmto hodnotením vylúčiť zo slovnej zásoby spisovnej slovenčiny. Nebudeme sa tu zaoberať slovami, ktoré autori pokladajú za nesprávne z pravopisného, hláskoslovného, morfológického alebo slovotvorného hľadiska. Tých je, našťastie, väčšina. Chceme venovať pozornosť štýlovému rozvrstveniu slovnej zásoby, lebo za najväčší nedostatok slovníka pokladáme práve to, že množstvo štylisticky príznakových slov označujú autori slovníka za nesprávne. Takýto postup treba hodnotiť prinajmenej ako ochudobňovanie spisovného jazyka. Domnievame sa totiž, že keby sa používatelia jazyka prísne pridržali rád, ktoré sa v slovníku predkladajú, keby naozaj všetky slová, ktoré sa v slovníku uvádzajú ako nesprávne, v živé hovorenej i písanej reči skutočne nepoužívali, veľmi by tým ochudobnili a sploštili svoj jazykový prejav. Jazyk (najmä slová zásoba jazyka) je v ustavičnom vývoji a vôbec nie je taký jednoduchý, ako sa to ukazuje z posudzovanej knižočky. Krátko by sa dalo povedať, že autori sa na jazyk pozerajú ako na čosi, v čom je všetko čierne alebo biele, a okrem toho už nejestvuje nič. Tento čierno-biely aspekt bol kedysi (tak pred 50 rokmi) do značnej miery pochopiteľný. Slovenčina po r. 1918 odrazu stála pred takými „služobnými“ povinnosťami, na ktoré

nebola pripravená, takže pri jej používaní vznikali isté komunikačné ťažkosti. Dnes je však situácia podstatne iná (podrobnejšie pozri RUŽIČKA, J.: *Spisovná slovenčina v Československu*. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1970, najmä s. 23 n.). Treba zopakovať konštatovanie, že jazyk je diferencovaný systém, v ktorom nestoja všetky prostriedky na jednej rovine, a na to autori vo svojej príručke vôbec neberú zreteľ. Ak J. Bosák pri posudzovaní štvrtého vydania Zaunerovej Praktickej príručky slovenského pravopisu (*Kultúra slova*, 8, 1974, s. 283 n.) napísal, že autor príručky sa díva na jazykový systém súčasnej spisovnej slovenčiny cez chybné učiteľské okuliare, platí to ešte vo väčšej miere o pohľade autorov posudzovaného slovníčka na slovnú zásobu súčasnej spisovnej slovenčiny. V knižočke sa nijako neuplatňuje funkčný a štylistický prístup k jazyku, vôbec sa neberú do úvahy výsledky štylistického výskumu slovenčiny. Takýto postoj treba hodnotiť ako vulgarizujúci.

Na základe akých kritérií sa v slovníčku množstvo slov z hovorovej vrstvy slovnej zásoby (teda zo spisovného jazyka!) vylučuje z používania tým, že sa označujú za nesprávne? Slová ako *automobilka*, *bodega*, *bobkový list*, *kamilky*, *baloniak*, *vartáš*, *rádio*, *akurát*, *eternit*, *pasovať*, *flinta*, *forštrovať*, *frižúra*, *garád*, *gyps*, *haspra*, *apatéka*, *drešt*, *bajúz*, *bak*, *barnavý*, *bašta*, *bodovka*, *brojler*, *prašan*, *cverna*, *červený smrek*, *hasič*, *Habeš* a mnohé iné nemožno v spisovnej slovenčine pokladať za nesprávne slová. Ide jednoznačne o neterminologické slová, ktoré patria do hovorového štýlu spisovného jazyka. Tu treba spomenúť i dvojslovné neterminologické pomenovania typu *atómová energia*, *tmavá komora*, *umelý kaučuk*, ktoré autori slovníka takisto pokladajú za nesprávne. Súhlasíme s tým, že v odborných textoch treba uvedené spojenia nahradiť pomenovaniami *jadrová energia*, *fotografické laboratórium*, *synetický kaučuk*, no to ešte neznačí, že pomenovania *atómová energia*, *tmavá komora*, *umelý kaučuk* sú nesprávne. Ide zasa o pomenovania z hovoreného štýlu spisovného jazyka a to znamená, že ich možno v neodbornom vyjadrovaní používať.

Osobitnú stránku tvoria v slovníku nárečové slová, ktoré sa charakterizujú ako nesprávne a namiesto nich sa uvádza spisovný ekvivalent. Jeden príklad za mnohé: v slovníku sa zaznamenávajú vari všetky nárečové pomenovania zemiakov (*terteple*, *bandurky*, *grule*, *švábka*). Tento postoj autorov slovníka nevyhnutne vedie k otázke, či možno o nárečovom slove povedať, že je nesprávne? Odpoveď je jednoznačne záporná. Nárečové slovo sa môže javiť ako nenáležité v neutrálnom spisovnom kontexte. Ale napr. v beletrii alebo v publicistickom štýle nemožno proti jeho používaniu nič namietat, pravdaže, ak sa použije funkčne.

Podobne je to aj s inými slovami z nespisovných útvarov národného jazyka, najmä so slangovými slovami. Aj slangové slovo možno kvalifikovať ako neprimerané a nenáležité (zámerne nepoužívame označenie nesprávne) iba v súvislosti s konkrétnym textom alebo situáciou. Hodnotiť príznakové slovo (teda slovo z hovorového štýlu spisovného jazyka, nárečové slovo i slangové slovo) bez spojitosti s istým textom alebo situáciou je z odborného jazykovedného hľadiska pomýlené. Napr. mimovoľné použitie slangového slova *blicovať* (slovník ho hodnotí ako nesprávne a udáva jeho správny ekvivalent *chodiť poza školu*) je v neutrálnom texte, v odbornej pedagogickej literatúre, prirodzene

nenáležitú. Ale v beletrii alebo v publicistike, ak ide o vystihnúť a charakterizovať študentského prostredia a života, je v priamej reči takejto postavy tento lexikálny prostriedok výstižný a primeraný. To isté, čo sme tu teraz povedali o slovese *blicovať*, platí aj o ďalších slangových slovách (*baskeť*, *fuky*, *latina*, *matika*), ktoré sa v slovníku striktne označujú ako nesprávne.

Už pri kritickom čítaní Slovníka slovenského jazyka (pozri URBANČOK, M.: Čítame Slovník slovenského jazyka. Kultúra slova, 1, 1967, s. 8 n. a Kultúra slova, 8, 1974, s. 210 n.) sa konštatovalo, že jedným zo základných nedostatkov koncepcie Slovníka slovenského jazyka bolo vysúvanie mnohých slov zo spisovného jazyka tým, že sa označovali ako príznakové, najmä ako nárečové. Autori recenzovaného slovníka idú v tejto nedobrej praxi ešte ďalej. Mnohé slová vylučujú z jazyka bez prijateľného hodnotenia. Ak máme použiť ich terminológiu, dalo by sa povedať, že stupeň „nesprávnosti“ môže byť rozličný. Na to autori vôbec neberú zreteľ. Je napr. zreteľný rozdiel v stupni „nesprávnosti“ medzi nenáležitým skloňovaním slova *album* (gen. *albumu*, nie *alba*), resp. medzi nenáležitými tvorenými slovami *sluchátko*, *nosítka* (náležíte *slúchadlo*, *nosidlá*) a medzi hovorovými slovami typu *rádio*, *baloniak* a pod. V prvom prípade naozaj ide o morfológické a slovotvorné nenáležitosti, no v druhom prípade ide o štylisticky príznakové slová, takže medzi tieto dva druhy „nesprávnosti“ nemožno dávať znamienko rovnosti. Zo spracovania daných slov v slovníku však vychádza, že v oboch prípadoch je stupeň „nesprávnosti“ rovnaký. A to nie je udržateľný postoj. Príznakové slová (hovorové, expresívne, zastarané) nie sú totiž nesprávne, ani zlé slová: nesprávne môže byť iba ich použitie v konkrétnom texte. Nárečové a slangové slová možno pokladať za nesprávne iba v relácii k spisovným slovám.

Posudzovaný slovník vyšiel v edícii Knižnica stredoškolskej mládeže, je teda určený predovšetkým mládeži na stredných školách. Prekvapuje, že sa v ňom našej stredoškolskej mládeži predkladá takýto nediferencovaný a jednostranný pohľad na slovnú zásobu národného jazyka. To je aj príčina, prečo sme sa v našich poznámkach zamerali predovšetkým na nedostatky tejto príručky. Vieme, že slovník sa veľmi skoro po vydaní rozobral. Ak by sa malo v budúcnosti uvažovať o jeho ďalšom vydaní, bude potrebné urobiť v jeho koncepcii zásadné korektúry v naznačenom smere. V terajšej svojej podobe totiž neposlúži jazykovej praxi ani dobre, ani primerane.

Š. Michalus

SPYTOVALI STE SA

Komárňanci — Komárňania. Otázka A. K. z Bratislavy: „V Pravde z 8. apríla t. r. som čítala vetu: *Komárňanci splnili slovo*. Prekvapilo ma v nej slovo *Komárňanci*. Je tento tvar správny? Nemal byť na jeho mieste tvar *Komárňania*? Prosím, objasnite mi tento problém.“

Názor čitateľky je správny: novotvar *Komárňanci* nie je utvorený v zhode so zákonitosťami, ktoré v spisovnej slovenčine platia pri tvorení obyvateľských mien z miestnych názvov, preto ho nemožno pokladať za správny. Za správny treba pokladať ustálený tvar *Komárňania*, ktorý uvádza aj pisateľka listu. Podobu *Komárňania* zaznačuje aj Slovník slovenského jazyka VI v časti Slovenské miestne názvy a obyvateľské mená na s. 187.

Na vysvetlenie možno uviesť toto: Pri tvorení obyvateľských mien a prídavných mien z miestnych názvov v spisovnej slovenčine platia isté pravidlá, ktoré treba vo verejnom jazykovom prejave dodržiavať. Pravidlo, podľa ktorého sa tvoria obyvateľské mená z názvov typu *Komárno*, znie takto: Z miestnych názvov zakončených na *-a*, *-á*, *-ia*, *-o*, *-ô*, *-é*, *-ie*, pred ktorými je skupina spoluhlások, sa obyvateľské meno tvorí príponou *-an*, v množ. čísle *-ania*, napr.: *Nitra — Nitran*, *Brodno — Brodňan*, *Brezno — Brezňan*, *Brusno — Brusňan*, *Bytča — Bytčan*, *Bojná — Bojňan*, *Krná — Krňan*, *Kružno — Kružňan*, *Lučivná — Lučivňan*, *Lozorno — Lozorňan*, *Lubochňa — Lubochňan*, *Modra — Modran*, *Pustô — Pustan*, *Zemné — Zemňan*, *Polichno — Polichňan*, *Turna nad Bodvou — Turňan*, *Trnie — Trňan*, *Brno — Brňan*. Ako vidieť aj z uvedených príkladov, pred príponou *-an* sa tvrdá spoluhláska strieda (alternuje) s príslušnou mäkkou (v našom prípade je dôležité najmä striedanie *n/ň*).

Aj citované príklady presvedčivo ukazujú, že tvorenie obyvateľského mena podľa tohto slovotvorného typu je v spisovnej slovenčine pravidelné a ustálené; podľa tohto slovotvorného typu sa pravidelne tvorí aj obyvateľské meno od názvu *Komárno*: *Komárňan*, v množ. čísle *Komárňania*. Ustálenú a systémovú podobu *Komárňan — Komárňania* netreba nahrádzať novotvarom *Komárňanec — Komárňanci*, v ktorom nachodíme akúsi zdvojenú príponu obyvateľského mena: popri prípone *-an* je tu ešte prípona *-ec* (porov. aj podobné neústrojné prípady *Detvanec* a *Nitrančan*). Vysvetlenie takéhoto zdvojenia možno najskôr hľadať v tom, že sa podoby s príponou *-an* pociťujú ako málo výrazné (málo pregnantné), preto sa pridáva ďalšia prípona; charakteristické je, že touto ďalšou príponou je iná ako prvá: prípona *-ec* alebo *-čan*. Uvedené príklady však ukazujú, že podoby obyvateľských mien s príponou *-an* sú významovo i formálne dosť preukazné a výrazné, že teda dostačujúcim spôsobom signalizujú príslušný gramatický, slovotvorný aj vecný význam týchto tvarov. Prípona *-an* ako prípona obyvateľských mien od miestnych názvov je pritom v spisovnej slovenčine dosť rozšírená, hoci — tak ako aj pri ostatných dvoch uvedených príponách — platia pri jej používaní isté obmedzenia formálneho rázu. Pravdaže, tieto podmienky výskytu prípony *-an* sú zistené a sú pravidelné a ustálené, resp. vžité. A tieto tri skutočnosti, t. j. formálna i vecná zreteľnosť, miera používania a pravidelnosť a ustálenosť výskytu, sú dostačujúcim argumentom aj v tých prípadoch, keď sa ústrojný podoby obyvateľských mien s príponou *-an* narušajú podobami s tzv. zdvojenými príponami. Novotvary *Komárňanec — Komárňanci*, *Detvanec — Detvanci*, *Nitrančan — Nitrančania* neznačia pre spisovný jazyk nijaký komunikačný ani štylistický prínos, skôr naopak pôsobia proti stabilite spisovného jazyka v tomto bode, preto ich v spisovnom jazyku neodporúčame používať.

J. Kačala

Slovo rola a roľa. — Tieto slová sú formálne veľmi blízke, ale odlišujú sa mäkkosťou (*l* — *ľ*) a nie je medzi nimi nijaká významová súvislosť. Slovo *rola* je cudzieho pôvodu a označuje divadelnú úlohu, kým slovo *roľa* je domáce a pomenúva sa ním jeden diel poľa, parcela. Rozdiel v mäkkosti na konci základu slova sa prejavuje výrazne pri skloňovaní. Slovo *rola* má tvary podľa vzoru žena: *z roly, k role, o role, dve roly*; slovo *roľa* sa skloňuje podľa vzoru ulica: *z role, k roli, o roli, dve role*. V praxi sa stretáme s prípadmi, že slovo *rola* sa pri skloňovaní zamieňa so slovom *roľa*, má teda tvary podľa vzoru ulica. Napr. ...*role, ktoré študuje* (rozhlas); *Netreba azda vymenovať jeho divadelné, filmové a televízne role* (Práca). Na rozdiel medzi tvarmi *roly* a *role* poukázal už G. Horák (SR, 31, 1966, s. 260).

Na miešanie tvarov *rola* a *roľa* iste vplýva to, že obidve sú rovnakého rodu. Takýchto formálne blízkych slov (tzv. paronym), ktoré sú aj rovnakého rodu, je v slovenčine veľmi málo, napr. *koža, tabula — tabuľa, uhol — uhoľ, plást — plášť*. Pri paronymách, ktoré sú odlišného rodu, nemôže prísť k zámene v skloňovaní, napr. *med — medu, ale meď — medi, lan — lanu, ale laň — lane, prst — prsta, ale prst — prsti, nit — nitu, ale niť — nite, plán — plánu, ale pláň — pláne, osla — osly, ale osla — oslať, blizna — blizny, ale blizňa — blizňať*. Ani pri paronymách, ktoré sa odlišujú životnosťou, nemôže nastať takéto miešanie, napr. *sled — sledu, ale sled — sleda, test — testu, ale test — testa*.

Na prechod slova *rola* k mäkkému vzoru vo vedomí, ako aj v praxi používateľov nášho spisovného jazyka vplývajú aj juhozápadoslovenské nárečia, v ktorých sa slová zakončené na *-ra, -sa, -za* skloňujú podľa vzoru ulica. Napr. *kosa* — 2. p. *kose, koza* — 2. p. *koze, kára* — 2. p. *káre*. Na menšom území (kde sa nerozlišuje *l* a tvrdé *y*) sa takto skloňujú aj slová na *-la*, napr. *škola* — 2. p. *škole*, v miestach, kde splynulo *n* a *ň* sa takto ohýbajú aj slová na *-na*, napr. *slečna* — 2. p. *slečne*. Niektorí používatelia spisovného jazyka pochádzajúci z týchto nárečových oblastí takto nesprávne skloňujú aj iné slová cudzieho pôvodu, napr. *kríza* — *v krízi, báza* — *v bázi, burza* — *v burzi, túra* — *z túre, koza* — *o kozi* a pod.

Na chybné skloňovanie slova *rola* vplýva aj stav v stredoslovenských nárečiach, v ktorých sa slová cudzieho pôvodu so spoluhláskou *l* vyslovujú s mäkkým *ľ*, napr. *ľuľť, ľľac, ľľuľš*. Táto tendencia sa potom prejavuje aj pri skloňovaní prevzatých slov na *-la*, napr. *medaila, dve medaile* namiesto náležitého *medaily*, podobne *rola — dve role*.

Zamieňat skloňovanie prevzatého slova *rola* s tvarmi domáceho slova *roľa* je nesprávne. Správne tvary slova *rola* s významom „divadelná úloha“ sú *z roly, k role, v role, dve roly, k rolám, o rolách* — proti tvarom *roľa („pole“): z role, k roli, na roli, dve role, k roľiam, na roľiach, za roľami*.

Slovám na *r, l* (a to nielen ženského, ale aj mužského rodu) treba venovať zvýšenú pozornosť a v normatívnych slovníkoch bude pri nich potrebné označovať popri tvaroch genitívu a lokálu jednotného čísla aj tvary 1. pádu množného čísla.

K. Palkovič

Úchylka a odchýlka. — Ing. Jaroslav Pavlovský z Prešova: „Veľmi často prichádzam do styku s pomenovaním tolerancií geometrických tvarov a rozmerov. Ide napr. o toleranciu priemerov, dĺžok, o kruhovitosť, rovinnosť, kolmost atď. V literatúre sa bez nejakého bližšieho vymedzenia používajú zamieňavo dve pomenovania — *odchýlka* a *úchylka*. Prosím Vás o bližšiu analýzu týchto výrazov a o návrh, kedy sa má používať pomenovanie *odchýlka* a kedy *úchylka*. Sú azda tieto výrazy identické?“

Obidve podstatné mená, *odchýlka* aj *úchylka*, majú slovesný základ (*odchýliť sa*, *uchýliť sa*). Slovesá *odchýliť sa* a *uchýliť sa* sú utvorené zo slovesa *chýliť sa* predponami *od-* a *u-*; tieto predpony odlišujú, resp. špecifikujú ich význam. Základné významy predpony *od* sú vzdaľovanie z istého miesta (*odnieť*, *odpratať*), oddelenie, odlúčenie niečoho z nejakého celku (*odlomiť*, *odrezať*), zbavenie niečoho, zbavenie sa nejakej vlastnosti (*odfarbiť*, *odnárodniť*), kým predpona *u-* vyjadruje pri niektorých slovesách dokonavosť deja (*robiť* — *urobiť*, *šiť* — *ušiť*), inde zvýrazňuje úplné dokončenie deja (*zavrieť* — *uzavrieť*) alebo vyjadruje vrcholnú hranicu účinku deja (*plakať* — *uplakať sa*). Predpony *od-* a *u-* majú, pravda, ešte aj veľa iných významov, uviedli sme tu iba tie najzákladnejšie (podrobnejšie pozri v SSJ).

Podstatné meno *odchýlka* je odvodené od slovesa *odchýliť sa* a značí odlišnosť, rozdielnosť (obyčajne nie veľkú), nezhodu, odklon (napr. *odchýlka od spisovnej normy*). V odbornom štýle sa *odchýlkou* označuje odklon, odbočenie, odchýlenie od priameho smeru v priestore (*smerová odchýlka kola*).

Podstatné meno *úchylka* je odvodené od slovesa *uchýliť sa* a takisto označuje odlišnosť, rozdielnosť, ale najmä nezhodu s niečím normálnym, vybočenie z pravidelnosti, napr. *úchylka od línie strany*, *ideologická úchylka*, *mravná úchylka*, *duševná úchylka*.

V Slovníku slovenského jazyka sa síce podstatné meno *úchylka* uvádza ako odborný názov synonymný s podstatným menom *odchýlka*, no v najnovšej odbornej technickej literatúre sa používa iba podstatné meno *odchýlka* (*frekvenčná odchýlka*, *rozmerová odchýlka*, *odchýlka od plánu*, *odchýlka od osi* atď.). Iba v leteckej terminológii sme zistili termín *úchylka*. Prístroj na meranie odchýlok v strojárstve sa volá *odchýlkomer*.

Okrem leteckej terminológie sa podstatné meno *úchylka* používa iba v spojeniach, ktoré sme už spomenuli (*ideologická úchylka*, *duševná úchylka*, *mravná úchylka* a i.). O duševne alebo morálne postihnutom človeku sa hovorí ako o úchylnom. Duševná narušenosť sa volá *úchylnosť*. Ľudia, ktorí sa svojimi názormi odchýľujú od zásad, učenia alebo programu istého hnutia alebo politickej strany, sa pejoratívne nazývajú *úchýlkári*.

V tejto súvislosti treba ešte upozorniť, že pri skloňovaní podstatného mena *odchýlka* sa často robí chyba v druhom páde mn. č. Správny tvar je *odchýlok*, nie *odchýliek*.

Na záver zhrňame: Podstatné mená *odchýlka* aj *úchylka* sú obidve spisovné, iba oblasť ich používania je odlišná. V technickej, vedeckej a ekonomickej praxi odporúčame používať iba podstatné meno *odchýlka*. Podstatné meno *úchylka* sa ustálilo ako pomenovanie istých mentálnych porúch a v súvislosti s odbočením od istej ideovej línie. Na rozlíšenie uvedených dvoch významov možno teda dobre využiť predpony *od-* a *ú-*.

E. Rísová

Dopravár. — R. L. z Bratislavy: „V dopravných prostriedkoch bratislavskej hromadnej dopravy sa v čase osláv 1. mája a 30. výročia oslobodenia zjavili plagáty s heslom *Dopravári pozdravujú 1. a 9. máj*. Je slovo *dopravár*, ktoré sa použilo v tomto hesle, v spisovnej slovenčine správne? Dosiaľ som totiž počula iba podobu *dopravák* (množ. číslo *dopraváci*).“

Ako jednoslovné pomenovanie na označenie pracovníka v doprave sa v širokej verejnosti dosiaľ naozaj používalo iba podstatné meno *dopravák*. No toto pomenovanie sa vždy pocitovalo ako príznakové. Zväčša sa označovalo ako slangové slovo alebo ako nižšie hovorové slovo (pozri napr. Slovník slovenského jazyka I, s. 301). Podobne sa ako slangové hodnotí podstatné meno *textilák* oproti neutrálnemu dvojslovnému názvu *textilný pracovník* alebo jednoslovnému pomenovaniu *textilník*. Takisto sa hodnotí aj slovo *odevák* oproti neutrálnemu viacslovnému spojeniu *pracovník odevného priemyslu*. Príznak slangovosti dáva uvedeným slovám práve prípona *-ák*.

Stále sa teda pocitovala potreba vytvoriť popri neutrálnom dvojslovnom alebo viacslovnom pomenovaní *pracovník v doprave*, *pracovník dopravného podniku* jednoslovné pomenovanie, ktoré by sa nekvalifikovalo ako slangové alebo nižšie hovorové. A práve slovo *dopravár* vyhovuje tejto požiadavke. Je utvorené príponou *-ár* od základu *doprava*. Slovo *dopravár* je teda spisovným jazykovým prostriedkom s príznakom hovorovosti a možno ho používať popri bezpríznakovom spojení *pracovník v doprave* alebo *pracovník dopravného podniku*. Ako vidieť, zodpovední pracovníci Dopravného podniku mesta Bratislavy postupovali správne, keď použili na plagátoch podobu *dopravári*.

Podobne ako podstatné meno *dopravár* sú utvorené aj názvy osôb *osvetár*, *opravár*, *odborár*, *odbojár* atď., ktoré majú takisto príznak hovorovosti a používajú sa popri bezpríznakových dvojslovných spojeniach *osvetový pracovník*, *odborový pracovník*, *účastník odboja* atď.

Môže azda vzniknúť námietka, či nestačí používať slovo *dopravca*, ktoré je všeobecne známe a v spisovnej slovenčine dávnejšie ustálené. Ukazuje sa, že slovo *dopravca* má trochu iný význam. Označuje sa ním „ten, kto niekoho alebo niečo dopravuje“ (pozri SSJ I, s. 301), kým *dopravár* je hociaký pracovník zamestnaný v dopravných podnikoch alebo v doprave vôbec.

Na záver ešte pripomíname, že slovo *dopravár* je vhodné aj ako názov závodného časopisu pre pracovníkov v doprave, ako sa to už v našom časopise odporúčalo (pozri UHLÁR, V.: Jazyková kultúra v závodných časopisoch. Kultúra slova, 6, 1972, s. 228).

M. Považaj

Mikrobálny, alebo mikrobiálny? — RNDr. P. Foltínová z Bratislavy: „Obra-
ciam sa na Vás so žiadosťou, aby ste posúdili, ktorá z dvoch podôb je z jazykovej stránky správna — *antimikrobiálny*, alebo *antimikrobálny*. V slovenskej odbornej literatúre je pri ich používaní nejednotnosť, takže som sa pri písomnej práci nevedela rozhodnúť, ktorá z uvedených podôb je správna.“

Používanie prídavného mena *mikrobálny/mikrobiálny* (podobne aj *antimikrobálny/antimikrobiálny*) je rozkolísané. V Stručnom lekárskom slovníku (Obzor 1968, s. 187) sa uvádza podoba *mikrobiálny*, Slovník slovenského jazyka II, s. 146 uvádza zasa podobu *mikrobálny*.

Prídavné mená na *-álny/-iálny* tvoria osobitnú skupinu vzťahových prídavných mien a ich výskyt je hojný, napr. *triumfálny*, *glaciálny*, *sociálny*, *racionálny*, *naturálny* atď. Pri niektorých prídavných menách tohto typu možno slovotvorný základ vydeliť. Odvodzovacím základom uvedených prídavných mien sú latinské prídavné mená *triumphalis* (vítazoslávny, víťazný), *glacialis* (ľadový), *socialis* (spoločenský), *rationalis* (počtový, účtovný, rozumný), *naturalis* (rodný, prírodný).

Základom prídavného mena *antimikrobálny/antimikrobiálny* je grécke podstatné meno *mikrobion*. Latinská podoba prídavného mena odvodeného od slova *mikrobion* je *microbialis*. Pridaním predpony *anti-* vznikla podoba *antimicrobialis*. Ak uvažujeme analogicky ako pri predchádzajúcich príkladoch (*glacialis*, *socialis*, *rationalis*), správna podoba prídavného mena z dvojice *mikrobálny* — *mikrobiálny* je *mikrobiálny*, ako sa uvádza v Stručnom lekárskom slovníku.

V latinskom základe *microbialis* je tak ako v citovaných príkladoch pred príponou *-álny* samohláska *-i*. Pri viacerých prídavných menách tohto typu nejde vlastne o príponu *-iálny*, ale o príponu *-ný*, lebo skupina hlások *-ial-* je už v slovotvornom základe.

Grécke podstatné meno *mikrobion* sa do slovenčiny adaptovalo v podobe *mikrób*. Od tejto podoby sa vzťahové prídavné meno tvorí príponou *-ový*: *mikróbový*.

Prípona *-ový* je pri tvorení vzťahových prídavných mien v súčasnosti veľmi produktívna. Uprednostňuje sa nielen pri tvorení vzťahových prídavných mien od domácich podstatných mien, ale aj od slov cudzieho pôvodu, napr. namiesto prídavného mena *molekulárny* sa dnes zväčša používa prídavné meno *molekulový*, namiesto chybného spojenia *drogistický tovar* sa píše *drogériový tovar*, nie *drogeriálny* a pod. Podobne by sa malo uprednostniť aj prídavné meno *antimikróbový*, prípadne *protimikróbový*.

E. Risová

NAPÍSAĽI STE NÁM

Thurzo a Turzo

Sú to priezviská dvoch celkom rozdielnych rodín, ktoré sa v literatúre zamieňajú. Turzovci, zemianska rodina s predikátom „z Nosíc“, boli pôvodne známejší, preto sa nečudujeme, že Sládkovičov zať Jozef Hodža zapísal do matriky Ivana Thurzu v podobe „Turzo“. Vajanský r. 1913 požiadal Ivana Thurzu o príspevok do Národných novín a v liste ho oslovil „Mily pane Turzo!“ Bolo to preto, lebo do r. 1918 boli v spoločnosti roduverných Slovákov známi Turzovci z Banskej Bystrice: Eudovít Turzo (1827—1896), advokát, slovenský kandidát poslanectva, a jeho syn dr. Ivan Turzo (1871—1925), advokát a po národnom oslobodení verejný notár v Banskej Bystrici, bol tiež medzi Slováckmi známy.

Po roku 1918 sa situácia zmenila; do vedomia slovenskej spoločnosti sa dostali členovia prachárskej rodiny (boli to výrobcovia pušného prachu) — Thurzovci, pôvodom z Radvane nad Hronom. Ivan Thurzo (1882—1964) stal sa známy ako redaktor a viac ako poldruha roka aj šéfredaktor Národných novín (1918—1922). Jeho mladší brat Igor Thurzo (1884—1926) zapísal sa do dejín mesta Martina ako jeho významný starosta. Do tretice Ivanov syn Fedor (JUDr., nar. 1907) bol tiež známy vo verejnosti. Tak sa stalo, že na priezvisko *Turzo* sa takmer zabudlo a že sa začalo písať *Thurzo* aj tam, kde sa má písať *Turzo*.

Albert Pražák uverejnil nekrológ Za JUDrom Ivanom Thurzom (Slov. denník 8, 1925, č. 172) a myslel tým bystrického Ivana Turzu. Rozsiahla matičná Bibliografia príspevkov k slovenským dejinám uverejnených v rokoch 1918—1939 (Martin 1963) v registri pripísala tento príspevok Ivanovi Thurzovi (ako literatúru o ňom). Margita Václavíková v Živote Terézie Vansovej (Bratislava 1937) píše tiež *Thurzo* (38), *dr. Ivan Thurzo, Thurzovci* (oboje 131), *Thurzom* (137), *Thurzovej* (138), *u Thurzov* (139, 140), *Thurzová* (146). Všetky tieto miesta sa týkajú bystrických Turzovcov. Chybné písanie dvoch priezvisk išlo tak ďaleko, že aj v knihe Terézie Vansovej Ján Vansa (Mikuláš 1938) okrem dvoch miest, kde je správne: *Turzovcov* (345), *Márie Turzovej* (351), všade inde je nesprávne: *Thurzo* alebo *Thurzová* (352, 354—357, 371, 392, 393).

Pri tejto Vansovej knihe nesprávne podoby zatažujú horlivého redaktora alebo korektora, pretože *Mária Turzová, rod. Medvecká* (najviac sa tam píše o nej) bola neterou T. Vansovej, a Vansová už len presne vedela, ako sa volá a píše manžel jej netere dr. Ivan Turzo.

Omyly sú aj v knihe Michala Slávika Slovenskí národovci do 30. októbra 1918 (Trenčín 1945). Na s. 123 je správne *dr. Ivan Turzo a Mária Turzová, rod. Medvecká*, ale hneď tam je aj: *vd. Katarína Thurzová*. Pri Martine má správne: *Ludmila Thurzová, rod. Lilgová* (276, 277), *Ivan Thurzo* (278). Zároveň má aj nesprávne: *Anna Thurzová, rod. Augustíny* (276), *Olga Thurzová, rod. Blažejová* (277), hoci obidve boli *Turzové*. Pri Martine jeden brat je uvedený správne: *Gedeon Turzo* (279, *Nosický* mu nepatrí, lebo to je zemiansky predikát) a druhý je už chybné: *Jozef Thurzo* (280).

Bystrického dr. Ivana Turzu píše v podobe s *h* aj Janko Blaho v memoároch Na skalickom rínku, čo je asi najnovší v toľkom rade omylov. Ich výpočet tu — pochopiteľne — bol len demonštratívny, a nie taxatívny. Vedom som na tomto mieste upozornil aj na životopisné údaje, aj som krátko charakterizoval príslušníkov obidvoch rodín, pri ktorých sa zamieňajú priezviská *Thurzo* a *Turzo*.¹

J. V. Ormís

¹ Po dokončení tohto príspevku dostala sa mi rúk kniha Ivana Turzu (Gedeonovho syna) Maják v tme, Slovenský spevokol v Martine (Martin, vyd. Osveta 1974). Autor si chvályhodne uvedomuje rozdiel medzi priezviskami *Thurzo* a *Turzo* a všade ich presne rozlišuje. Jednako na s. 319 (Súpis hercov a vytvorených postáv) mu sadzač urobil chybu a korektor ju nezbadal: *Turzová, (vyd. Capková) Anna*. Predtým sú traja *Thurzovci*: Fedor, Igor (jej otec) a Ivan, takže abecedné poradie ukazuje, že tu ide len o tlačovú chybu. *Turzovci* sú v tomto súpise presne uvedení na s. 320—322.

KUL TÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 9, 1975, č. 8. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky, vrátane zo zahraničia a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 384 19 Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili TSNP, závod Ružomberok v júli 1975. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia, Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, 54 Warmoesstraat, Amsterdam, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1975

Cena Kčs 3,—